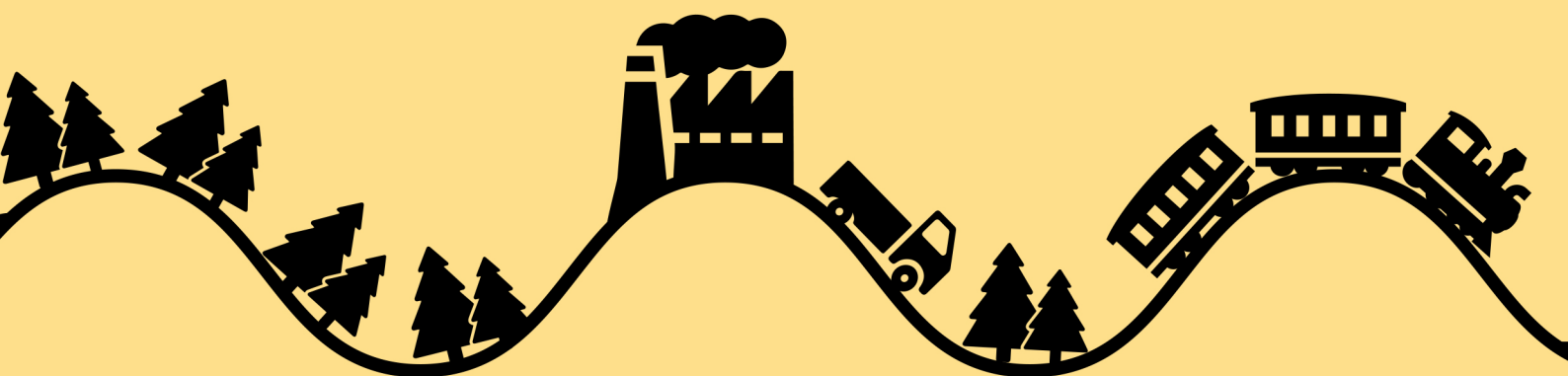

Mot en återpolitiserad klimatomställning

– Fackliga krav för en jämlik och rättvis omställning

Linn Brolin

Linn Brolin är statsvetare med stort engagemang för klimatpolitik och fackföreningsrörelsen. Hon är ordförande för Akademikerförbundet SSR:s studentråd och ledamot i förbundsstyrelsen. Rapporten baseras på hennes masteruppsats i statsvetenskap vid Lunds universitet, som har omarbetats under hennes praktik på IVL Svenska Miljöinstitutet.

Mot en återpolitiserad klimatomställning
Fackliga krav för en jämlik och rättvis omställning
Författare: Linn Brolin
Stockholm 2023
Grafisk form: Simon Karlsson
©Arena Idé och författaren

Rapporten kan laddas ner från
www.arenaide.se/rapporter

Tack!

Jag vill rikta ett stort tack till alla fackliga tjänstepersoner som ställt upp på intervju och delat med sig av sina kloka tankar och synpunkter. Utan er hade det inte blivit någon rapport. Tack också till min handledare vid Lunds universitet Fariborz Zelli, och mina redaktörer Lisa Pelling och Elinor Odeberg på Arena Idé, för mycket värdefull feedback.

Innehåll

Sammanfattning	6
Har klimatomställningen avpolitiserats?	8
Utgångspunkter och syfte	9
Internationella fackliga erfarenheter	10
Vi behöver ställa om – men hur ska det gå till?	13
Ideologiska skiljelinjer	14
Intressekonflikter	16
Arbeten förändras och försvinner	16
Höjda energi- och bränslepriser.....	17
Miljö kontra klimat.....	18
Maktrelationer	19
Små och stora företag	19
Användningen av underentreprenörer	20
Avregleringen av energisektorn.....	21
Digitalisering och automatisering	22
Fackliga krav	24
Stärk arbetsmarknadspolitiken, utbildningssystemet och socialförsäkringen	24
Involvera fackförbunden i omställningsprocessen.....	25
Förankra klimatomställningen genom folkbildning	27
Dra nytta av fackliga nätverk	28
Politiska visioner	29
Ta kontroll över marknaden	29
Reglera energisystemet.....	30
Mer fördelningspolitik.....	31
Öka den demokratiska förankringen	32
Facklig kamp mot avpolitisering	33
Identifierade problem och ideologiska skiljelinjer.....	33
Omställning på höginkomsttagares villkor	33
Marknadens förlorare	34
Mobilisering förutsätter politisering	36
Presenterade lösningar och ideologiska skiljelinjer	36

Kollektivets kamp.....	37
Statens ansvar men fackens uppgift	38
Slutsatser	41
Litteraturlista	43
Primärmaterial	43
Sekundärmaterial.....	44

Sammanfattning

Omställningen för att möta klimatkrisen har påbörjats, och den kommer att prägla utvecklingen på arbetsmarknaden i Sverige alltmer framöver. Precis som i alla stora samhällsförändringar medför klimatomställningen både positiva och negativa effekter på arbetsmarknaden. Många arbetstillfällen kommer att skapas, samtidigt som andra arbetstillfällen kommer att försvinna, flyttas och ersättas, och många arbetstagare kommer att ställas inför nya och högre krav på utbildning och kompetens.

Omställningen till ett postfossilt samhälle är nödvändig, men formen för omställningen är inte förutbestämd: omställningen kommer att formas och präglas av intressekonflikter, förhandlingar och kompromisser. Det handlar i grunden om hur både ansvaret för och konsekvenserna av omställningen ska fördelas.

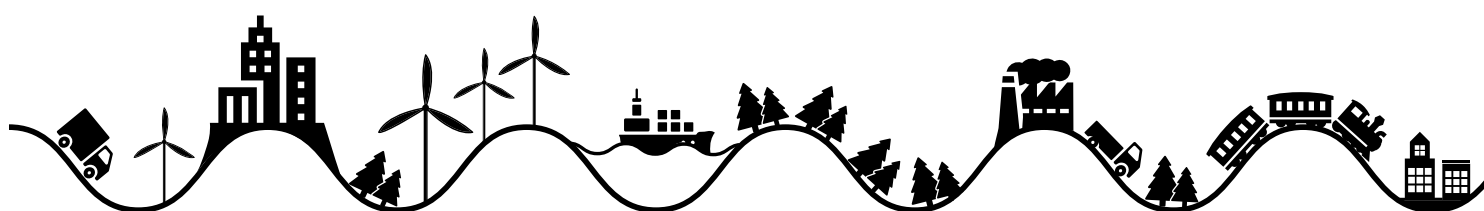
Med sin starka position och legitimitet på arbetsmarknaden kan de fackliga organisationerna synliggöra intressekonflikter, och vilka som gynnas på bekostnad av andra. Den här rapporten bygger på intervjuer med representanter för de fackförbund som idag berörs mest och i framtiden kommer beröras av klimatomställningen i allra högsta grad.

Rapporten visar att det finns en stark kritik mot att debatten om klimatomställningen avpolitiseras. Omställningen framställs ofta som en win-win situation som alla tjänar på. De fackliga organisationerna betonar istället att det finns vinnare och förlorare, både vad gäller vinster och kostnader i övergången till ett postfossilt samhälle.

Fackförbunden pekar på en rad utmaningar som uppstår i arbetslivet och privatlivet när människor får bristande förutsättningar att ställa om på jobbet eller i sin vardag. Klimatomställningen får inte reduceras till en fråga om individuella livsstilsval. Det går inte heller att bortse ifrån att omställningen sker i en kontext av en alltmer otrygg arbetsmarknad, med en nedmonterad arbetsmarknadspolitik och med fler tidsbegränsade och osäkra anställningsförhållanden.

För att åstadkomma en rättvis klimatomställning kräver fackförbunden därför:

1. att reella förutsättningar skapas för arbetare att ställa om på jobbet och i sin vardag genom åtgärder som stärker arbetsmarknadspolitiken, utbildningssystemet och socialförsäkringarna,
2. att klimatomställningen blir investeringsledd och offentligt styrd,
3. att kostnader och vinster omfördelas så att omställningen kan bidra till ett mer jämlikt samhälle, och
4. att klimatomställningen förankras demokratiskt.

Har klimatomställningen avpolitiserats?

Samtidigt som klimatkrisen tar allt större plats på den politiska dagordningen präglas debatten om hur krisen ska mötas av en övertro på individuella beteendeförändringar och på marknadskrafter, liksom på förhoppningar om teknisk utveckling. Såväl från civilsamhället och näringslivet som hos en stor del av de politiska partierna i Sverige framhålls individen och marknaden som centrala i klimatomställningen. Även om det finns en mängd systemkritiska röster från intresseorganisationer, tankesmedjor och ungdomsrörelser tenderar övergången till ett postfossilt samhälle att reduceras till livsstilsval och vinstmaximering på den fria marknaden. När klimatomställningen avlägsnas från det politiska och istället hantearas som en teknisk eller juridisk fråga lämnas ansvaret över till opolitiska experter. På så sätt sker en gradvis avpolitisering som döljer de intressekonflikter och maktrelationer som omställningen innehåller. Med andra ord osynliggörs vinnare och förlorare i övergången till ett postfossilt samhälle. När begreppet klimaträttvisa används handlar det nästan alltid om höginkomstländers historiska ansvar att kompensera de låginkomstländer som drabbas hårdast av extremväder, torka och skogsbränder. Mindre uppmärksamhet riktas däremot mot det ojämlikt fördelade ansvaret inom länder. Detta får konsekvenser för ett Sverige där de ekonomiska klyftorna de senaste 30 åren har ökat kraftigt, samtidigt som tillfälliga och osäkra anställningsvillkor har blivit ett alltmer omfattande inslag på den svenska arbetsmarknaden (Jämlikhetskommissionen 2020).

När konfliktlinjer suddas ut riskerar den demokratiska förankringen i klimatomställningen att bli allt svagare, vilket inte minst Gula västarna i Frankrike och Bränsleupproret (tidigare känt som Bensinupproret 2.0) i Sverige har visat. I dessa rörelser uttrycks en kritik mot makteliten och att beslutsfattare inte förstår sig på villkoren arbetarklassen lever under. Att kostnaderna för klimatomställningen vältras över på arbetarklassen förmedlas väl i Gula västarnas paroll: "Macron är oroad över jordens undergång, vi är oroad för att överleva månaden ut" (Jetten m.fl. 2020 s. 4, min översättning). Missnöjet mot den förda klimatpolitiken med stigande priser på el och drivmedel skär rakt in i de djupa klyftorna mellan stad

och land, vilket förstärker befintliga ojämlikheter i samhället. Att dessa rörelser skuldbeläggs och pekas ut som klimatförnekare gör det extra tydligt att klimatomställningen avpolitiserar: debatten krymper utrymmet för alternativa lösningar bortom den individualiserade och marknadscentrerade klimatpolitiken. Det rådande missnöjet illustrerar därmed hur ett osynliggörande av ideologiska skiljelinjer i klimatpolitiken riskerar att försena eller paralysera övergången till ett postfossilt samhälle.

Precis som alla stora samhällsförändringar medför klimatomställningen både positiva och negativa effekter på arbetsmarknaden vilket i sin tur påverkar arbetstagarna. Detta eftersom omställningen innebär att en del arbetstillfällen försvinner, flyttas och ersätts samtidigt som det ställs högre krav på utbildning och kompetens inom många yrken och på många arbetsplatser (Klimatpolitiska rådet 2022). Fackförbund kan här spela en avgörande roll i att förankra klimatomställningen hos människor genom att vara en röst för dem som drabbas hårdast. Med sin starka position och legitimitet på arbetsmarknaden kan de synliggöra vilka intressekonflikter som finns samt vilka som gynnas på bekostnad av andra – och på så sätt bidra till att omfördela kostnaderna och vinsterna i klimatomställningen. Detta är någonting jag tittar närmare på i den här rapporten.

Utgångspunkter och syfte

Syftet med rapporten är att undersöka hur fackförbund inom LO-kollektivet förhåller sig till klimatomställningen. Rapporten tar utgångspunkt i diskussionen om hur klimatomställningen kan bli mer demokratiskt förankrad och folkligt accepterad. Här dyker ofta rättvis omställning upp – ett begrepp som etablerades av den internationella fackföreningsrörelsen under slutet av 1900-talet (Galgóczi 2020). Även om meningarna går isär om exakt när och var begreppet myntades finns det en gemensam uppfattning om dess betydelse, nämligen att klimatomställningen bör ta hänsyn till social och ekonomisk ojämlikhet. Idén om rättvis omställning har de senaste decennierna utvecklats från ett fackligt krav på att beakta arbetarklassens utmaningar och behov i omställningen till ett komplext politiskt ramverk (Vachon 2021). Därmed kan man se att begreppet blivit alltmer omfattande och på samma gång vagare (Stavis och Felli 2015). Internationella organisationer fångade upp begreppet under Kyotokonferensen 1997, ILO anammade sedan begreppet och 2015 inkluderades idén om rättvis omställning formellt i Parisavtalet (Galgóczi 2020).

Det finns många idéer om vad en rättvis omställning kan innebära. Därför har jag intervjuat representanter för de fackförbund som förväntas påverkas mest av klimatomställningen: IF Metall, Byggnads, Seko, Transport, GS-facket, Livsmedelsarbetareförbundet, Elektrikerna och Pappers, samt med den fackliga centralorganisationen LO. Intervjuerna har kom-

pletterats med analyser av fackförbundens klimatrappporter samt kongressbeslut. Jag har ställt frågor om vilka problem fackförbunden ser kan uppstå i övergången till ett postfossilt samhälle men även vilka lösningar de tror kan göra klimatomställningen mer rättvis. Intervjuerna genomfördes digitalt i slutet på oktober 2022 med totalt nio personer. Alla var verksamma på fackförbundens respektive förbundskontor och anställda som utredare, politiskt sakkunniga eller ombudsmän.

IF Metall, Byggnads, Seko, Transport, GS-facket, Livsmedelsarbetarförbundet, Elektrikerna och Pappers är de fackförbund som förväntas påverkas mest av klimatomställningen eftersom ungefär en tredjedel av Sveriges utsläpp kommer från industrin, en tredjedel från inrikes transporter (Naturvårdsverket a), en fjärdedel från bygg- och fastighetssektorn (Boverket 2021) samt åtta procent från el- och fjärrvärmeproduktionen (Naturvårdsverket b). Inom industrin släpper järn- och stålproduktionen ut mest växthusgaser, men även livsmedelsindustrin samt massa- och pappersindustrin är tunga utsläppare (Naturvårdsverket c). När det kommer till skogsindustrin syns inte utsläppen i den nationellt framtagna statistiken eftersom skogens förmåga att ta upp koldioxid överstiger dess totala utsläpp, trots att skogsindustrin i själva verket står för majoriteten av utsläppen i Sverige (Appelquist 2021). Klimatpolitiska Rådet (2022) pekar även ut en transformation i dessa sektorer som central för att nå noll nettoutsläpp av växthusgaser år 2045.

Klimatomställningen innebär att nya arbetstillfällen kommer att skapas till följd av exempelvis energieffektiviseringar av bostäder, utbyggnad av elnät och förnybar energi liksom utökad kollektivtrafik. Samtidigt riskerar arbetstillfällen att försvinna inom bland annat mineralutvinningen, förpackningsindustrin och fordonsindustrin. Även om det finns olika uppskattningar av hur sysselsättningen kan komma att påverkas på sikt går det generellt att förvänta sig att fler arbetstillfällen skapas totalt (Malmaeus m.fl. 2022). De nya jobben behöver inte nödvändigtvis uppstå i samma sektor eller ens i samma del av landet. Därför kommer målkonflikter att dyka upp oavsett utfall, vilket gör utvecklingen komplicerad att förutsäga. Med detta sagt är det tydligt att delar av LO-kollektivet står inför en stor strukturomvandling på arbetsmarknaden, vilket medför både vinnare och förlorare. Detta förtjänas att undersökas närmare.

Internationella fackliga erfarenheter

Inom forskarvärlden har frågor om hur fackförbund förhåller sig till klimatomställningen fått sparsamt med uppmärksamhet. Förvånande nog gäller detta också i Sverige, där fackföreningsrörelsen har ett förhållandevis stort inflytande på arbetsmarknaden. Även om den fackliga organisationsgraden de senaste 30 åren har minskat står sig den svenska parts-

modellen stark i jämförelse med andra länder (Kjellberg 2020). Närmare 90 procent av alla anställda omfattas av kollektivavtal och den fackliga organisationsgraden har stabiliserats på ungefär 70 procent. Detta kan jämföras med organisationsgraden i Danmark som ligger på 53 procent, Tyskland på 17 procent och Frankrike på 9 procent (Medlingsinstitutet 2020). Att de nordiska länderna tenderar att ha en högre organisationsgrad kan tänkas bero på att a-kassorna är knutna till fackförbunden liksom att arbetsvillkor och löner regleras av arbetsmarknadens parter. Detta innebär att det finns en solidaritet mellan arbetslösa och fackligt anslutna. Med starka parter på arbetsmarknaden går det att tänka sig att strukturomvandlingen – som klimatomställningen faktiskt är – kan komma att underlättas. Sverige har på flera sätt en gynnsam position jämfört med andra länder. Förutom ett relativt välfungerande välfärdssystem, sociala skyddsnät och utbildningssystem så är förutsättningarna goda bland annat tack vare en energimix med låg andel fossila bränslen. Detta bäddar för bättre förutsättningar för att ställa om samhällsekonomin samtidigt som arbetstagarens intressen och behov tillvaratas.

I en internationell utblick går det inte att se någon entydig bild av hur fackförbund brukar förhålla sig till klimatomställningen. Istället tenderar inställningarna och åsikterna i många länder att vara mycket olika. En studie fann att fackförbund för det mesta sluter allianser med arbetsgivare och näringslivet, även om det finns undantag med mer systemkritiska röster (Brand och Niedermoser 2019). I en liknande studie om frackingindustrin i Storbritannien menar författaren att det finns både fracking-positiva röster som framhåller kortsiktiga materiella intressen för sina medlemmar, hand i hand med företagets intressen, och mer kritiska fackliga röster (Kreinin 2021). I linje med detta visar en studie att förhållningssättet till klimatomställningen hos de tre största tyska fackförbunden är långt ifrån homogen, då de innefattar såväl mer marknadsorienterade som klassmedvetna perspektiv (Keil och Kreinin 2022). På samma sätt identifierade en studie över fackligt anslutna arbetare inom energisektorn i USA en variation i hur man förhåller sig till klimatomställningen, dock med endast ett fåtal klimatskeptiska röster. Författarna såg ett behov av att integrera frågor om maktförhållanden i klimatomställningen, där arbetarnas intressen och åsikter är centrala (Sicotte m.fl. 2022).

Flera studier undersöker hur arbetare som grupp ser på sin egen roll i omställningen. En studie visar att arbetare inom fordonsindustrin i Österrike anser att deras kunskap och expertis har stor betydelse i klimatomställningen (Pichler m.fl. 2021). Liknande resultat gavs i en norsk studie som visar att arbetare inom oljeindustrin ser sig själva som en aktiv del av omställningen (Houeland och Jordhus-Lier 2022). Vidare framhåller ett par studier vikten av att lyfta fram de anställdas villkor och behov i klima-

tomställningen. I en studie som undersöker stålindustrin i södra Italien visar författarna att fackförbund mångt och mycket delar en oro samtidigt som det finns en variation i hur de positionerar sig i frågan (Greco 2022). I en jämförande studie mellan Tyskland och Sydafrika poängteras det att fackförbund varken stödjer eller motsätter sig klimatomställningen, utan istället engagerar sig strategiskt för att utöka sitt inflytande (Kalt 2022). I kontrast till detta visar andra studier att facklig organisering tenderar att underlätta övergången till ett postfossilt samhälle (Pye 2021), eftersom facken utjämnar snedfördelade vinster och förluster i omställningen (Räthzel m.fl. 2018; 2010).

Vi behöver ställa om – men hur ska det gå till?

Det vetenskapligt förankrade kravet att vi drastiskt måste minska koldioxidutsläppen för att inte riskera en klimatkatastrof är inte någonting att diskutera eller förhandla om. Men hur det ska gå till bygger däremot alltid på prioriteringar och värderingar som kräver ställningstaganden. Med utgångspunkt i dilemmat att klimatkrisen tagit allt större plats på den politiska dagordningen samtidigt som lösningarna verkar bli mer likriktade är spänningen mellan konsensus och konflikt intressant att fördjupa sig i. Medan de som förespråkar konsensus problematiserar politiseringen av klimatfrågan, argumenterar jag och andra för att det råder en avsaknad av politisering. Konsensusförespråkarna menar att ideologiska ”specialintressen” underminerar den politiska samstämmigheten och leder till polarisering (Pepermans och Maesele 2016). Jag menar att detta är ett exkluderande förhållningssätt då ”konsensus” riskerar att leda till att endast vissa aktörer och krav i klimatomställningen erkänns och legitimeras. Genom att låta politiska konflikter mellan olika samhällsprojekt ta plats skapas en mångfald av perspektiv i den offentliga diskussionen. När oenighet kan uttryckas ges utrymme för progressiva förslag bortom status quo.

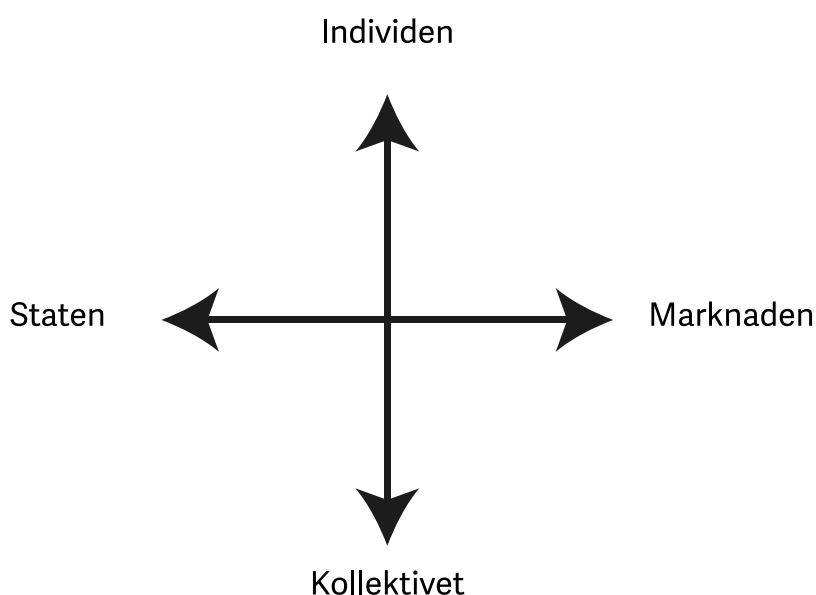
Humanekologen Rikard Hjorth Warlenius (2022) visar hur avpolitiseringen av klimatomställningen gör att övergången till ett postfossilt samhälle ofta ses som en naturvetenskaplig fråga om att ta fram fakta om vad som är sant eller falskt. Vad som bör göras i klimatomställningen menar han dock är en högst politisk fråga med flera svar som ständigt behöver förhandlas och diskuteras. Genom att undvika det politiska förblir de centrala frågorna om hur det är möjligt att avvärja klimatförändringar odiskuterade. Därför behöver frågor om makt och politisk strategi ställas och besvaras – frågor om hur aktörer ska agera för att maximera sitt inflytande över klimatomställningen, hur mobiliseringar blir framgångsrika, hur allianser kan formas – och hur fossillobbyn kan besegras.

Den belgiska statsvetaren Chantal Mouffe (2022) framhåller att klimapolitiken idag står i beroendeställning till den nyliberala utvecklingen, där demokratiska ideal om jämlikhet och folksuveränitet urholkas av ”den enda vägens politik”. När politiska alternativ stängs ute från debatten tillåts

endast en riktning som förväntas hanteras genom dialog, konsensus och rationellt samförstånd. När den politiska diskussionen mellan olika samhällsvisioner omöjliggörs undergrävs principen om att makten vilar hos folket. Ett exempel på hur detta tar sig uttryck i klimatdebatten är de ständiga hänvisningarna till tomma begrepp som ”hållbar utveckling” som ingen egentligen kan vara emot. Snarare än att släta över konflikter och anta att det finns en universell lösning i klimatomställningen utan vinna-re och förlorare behöver intressekonflikter och maktrelationer erkännas och synliggöras, så att oenighet kan konfronteras. Annars kan missnöje uppstå – vilket inte sällan ger upphov till högernationalistiska motreaktioner (läs mer om detta i avsnittet Omställning på höginkomsttagares villkor). För att förhindra att reaktionära krafter uppstår och sprider sig krävs därför en utveckling bortom den avpolitiserade klimattediskussionen där ideologiska skiljelinjer kan erkännas och konfronteras.

Ideologiska skiljelinjer

Syftet med den här rapporten är att undersöka hur fackförbund inom LO-kollektivet förhåller sig till klimatomställningen. I det här avsnittet kommer därför några ideologiska skiljelinjer att utforskas. För att göra detta på ett systematiskt sätt har jag skapat ett analytiskt ramverk som används som verktyg för att identifiera hur fackförbunden positionerar sig kring problem och lösningar i klimatomställningen. Viktigt att poängtera är att ramverket inte ska uppfattas som en neutral representation av verkligheten, utan snarare som ett hjälpmedel för att isolera viktiga kännetecken i den klimatpolitiska diskussionen.

Idag råder det stor tilltro till att individen och marknaden ska lösa klimatutmaningarna. Detta, menar den kanadensiska författaren och aktivisten Naomi Klein (2019; 2016), kan ses som ett resultat av den nyliberala dominansen. Hon talar om en ”dålig tajmning” för klimatpolitiken då internationella klimatförhandlingar uppstod samtidigt som nyliberalismen fick ordentligt genomslag i slutet av 1970-talet. Detta gjorde att den offentliga sektorn pressades tillbaka samtidigt som det inte längre var lika enkelt att reglera marknaden eller genomföra omfördelningspolitiska åtgärder.

Den vertikala axeln illustrerar den politiska debatten mellan individuell konsumentmakt och kollektiva lösningar. Även om klimatfrågan har vuxit sig stark i länder som Sverige ramas klimatkussionen in i ett avpolitiserat konsensus. Som Rikard Hjorth Warlenius (2022) visar har detta resulterat i att marknadsliberalism och konsumism tas för givet, och det enda sättet att opponera sig är att hävda en alternativ konsumtionsstrategi och moralisera över dem som inte följer den. När ansvaret läggs över på individen att ändra den egna livsstilen motverkas den kollektiva handlingskraften. Detta försvagar det kollektiva medvetandet om hur klimatomställningen hänger samman med sociala klyftor och ekonomisk ojämlikhet.

När det kommer till den horisontella axeln utgörs den politiska debatten av en utbredd ekonomisering där den rådande uppfattningen är att det inte längre är politikens uppgift att lösa strukturella problem, utan marknadskrafternas. Den marxistiska geografen David Harvey (2006) pratar om en fördjupad och utbredd ekonomisering, inte bara av produktionen och konsumtionen, utan av alla sektorer i samhället och av livet i sig självt. Detta innebär att statens primära mål är att erbjuda marknadsaktörer attraktiva investeringsmiljöer för att främja kapitalets ackumulation, snarare än att tillgodose medborgarnas intressen och behov. Mekonnen Tesfahuney, professor i kulturgeografi, och Magnus Dahlstedt, professor i socialt arbete (2008), menar att staten har bytt skepnad och att det offentliga mer och mer drivs som ett företag. Samtidigt är kunden överordnad medborgaren och medmänniskan. Detta går även att applicera på klimatpolitiken, som i stor utsträckning hanteras genom prismekanismer på den ”fria marknaden”. När klimatförändringar ses som ett marknadsmisslyckande anses näringslivet i sin konkurrensutsatta situation kunna ställa om samhället mest effektivt. Även om näringslivet kan vara pådrivande, eftersom det finns ett vinstintresse, finns det dock en risk att den del av näringslivet som tjänar pengar på fossila bränslen eller saknar intresse av en snabb omställning blir en motverkande kraft.

Intressekonflikter

Samtliga fackförbund framhåller att det är positivt att det finns högt uppsatta klimatmål i Sverige. Många efterfrågar till och med ett högre tempo i klimatomställningen med fler satsningar och tydligare riktlinjer framåt. När jag i intervjuerna frågar vad förbunden tycker om den förda klimatpolitiken och vilka intressekonflikter de ser varierar tonläget och kritiken. Medan en del fackförbund framhåller att deras medlemmar för det mesta gynnas av övergången till ett postfossilt samhälle pekar andra på orättvisor som tenderar att uppstå. En gemensam linje som går att dra är att fackförbunden ser att otrygghet kan skapas i strukturomvandlingen, men att detta inte nödvändigtvis behöver vara ett problem så länge det finns förutsättningar att ställa om i arbetslivet. Samma resonemang framförs när det kommer till hur fackförbundens medlemmar påverkas i privatlivet. Förbunden menar att rädsla och oro kan uppstå när klimatomställningen leder till ökade utgifter för till exempel mat, drivmedel och boende, men att det inte behöver vara ett problem så länge det finns reella förutsättningar för människor att ställa om sin vardag.

Arbeten förändras och försvinner

I LO:s miljö- och klimatpolitiska program (2018) poängteras det att även om en del jobb på kort sikt kan hotas innebär klimatomställningen att fler jobb skapas på längre sikt. LO:s representant tillägger i intervjun att omställningen innebär att arbetets innehåll på många sätt kommer att förändras men att en strukturomvandling är nödvändig så länge det finns en trygghet på arbetsmarknaden så att arbetstagarna har möjlighet att ställa om. Som LO skriver i organisationens miljö- och klimatpolitiska program är en verkningsfull klimatpolitik förenad med kostnader, ”men kostnaderna för att avstå från nödvändiga investeringar beräknas bli mångdubbelt högre” (LO 2018, s. 7). I IF Metalls klimatrappport (2019) lyfter förbundet fram att klimatpolitiken inte får bli liktydig med att medlemmarna förlorar sina arbetsplatser och jobb. Omställningen bör snarare handla om att skapa rätt förutsättningar för arbetsplatsernas och industriarbetarnas utveckling.

Liknande tankegångar går att se i Livsmedelsarbetareförbundets rapport (2021), där de menar att strukturomvandlingen i grunden är en positiv utveckling ifall de arbeten som försvinner ersätts av mer kvalificerade

jobb som har bättre arbetsmiljö och högre lön. Samtidigt poängterar fackförbundet att detta endast är fallet om det finns reella möjligheter till omställning. Annars riskerar arbetslösheten att permanentas på höga nivåer samtidigt som arbetsgivarnas kompetensförsörjning försvåras. Med detta sagt finns det en risk att arbetare hamnar i kläm i klimatomställningen om förutsättningarna för att ställa om i arbetslivet saknas.

Höjda energi- och bränslepriser

I en situation av hög inflation tas även energi- och bränslepriser upp som en bidragande orsak till intressekonflikter i klimatomställningen. Byggnads menar att det finns en stor oro bland deras medlemmar när priserna skjuter i höjden eftersom medlemmarnas ekonomiska situation påverkas markant. En liknande oro lyfts fram av Transport som betonar att deras medlemmar inte har möjlighet att hänga med i klimatomställningen. Elektrikerna framhåller att även om deras medlemmar är relativt högavlönade så drabbas de av ökade energipriser, eftersom många bor i hus som är dåligt isolerade med direktverkande el samtidigt som de är beroende av bilen. Missnöje uppstår då man ser att subventioner ges till de som har råd att köpa energieffektiviserade hus, solceller eller elbilar. Medlemmarna har själva inte tillräckligt med kapital för att kunna ta del av subventionerna och göra de investeringar som gynnar dem på längre sikt. Detta missnöje skildrar även Transport: ”Investeringen att köpa eller leasa en elbil som kostar åttahundra tusen är ofta inte möjlig för våra medlemmar. Att kräva att de ska kunna göra det utan att skapa rätt förutsättningar är fel.”

Den beskrivna upplevelsen av orättvisor mellan låg- och höginkomsttagare nämns ofta som en intressekonflikt. Transport menar att fördelningsspolitiken inte är utformad så att de som har minst betalar minst, utan de betalar lika mycket som de som har det mellanbra. De som har det bäst ställt betalar minst av alla. IF Metall menar att bensinpriserna och dieselpreiserna måste gå upp men att man behöver ta hänsyn till människors ekonomiska situation när de fossila bränslena fasas ut. I intervjun framhålls det att reduktionsplikten tillsammans med de höjda bränslepriserna egentligen inte är ett problem om politiken samtidigt underlättar människors svåra situation: ”För man kan inte bara göra det dyrare för människor och sen inte jobba proaktivt på andra sidan. Politiken måste också hänga med.” IF Metall och Byggnads pekar även på problemet att klimatpolitiken har blivit elitistisk då man från ett storstadsperspektiv skuldbelägger människor som bor på landsbygden och inte har samma förutsättningar att ställa om i sin vardag.

Miljö kontra klimat

Hos fackförbund som arbetar inom industrier där skogen används som resurs går det att se en intressekonflikt mellan miljöutmaningarna, såsom förlust av biologisk mångfald, och klimatutmaningen. Både GS-facket och Pappers tar i mina intervjuer upp skogspolitiken som ett potentiellt problem i klimatomställningen, men utifrån lite olika synvinklar. Medan Pappers i intervjun är kritisk mot restriktionerna mot att avverka skogen framhåller GS-facket i intervjun att det finns problem med att avverkningsnivån har ökat markant de senaste åren. GS-facket menar att även om det finns argument för att avverkningsnivån binder kol så är miljömålet om levande skogar långt ifrån att uppfyllas och det finns många hot mot arter och ekosystem: ”Så det är otroligt komplicerat. Även om vi är för brukande av skogen är vi helt på det klara med att det finns problem med det.” Pappers lyfter å andra sidan fram problemet att ifall skogen inte används för att producera nödvändiga produkter kommer andra mer miljöskadliga material att användas. Pappers representant påpekar även att skogspolitiken i kombination med energikrisen hotar jobben och lyfter fram ett exempel i Värmland där närmare hundra tjänster tagits bort på grund av höjda el- och energipriser.

Maktrelationer

När det kommer till maktrelationer och deras inflytande över klimatomställningen nämns ofta spänningen mellan arbetsgivare och arbetstagare i intervjuerna. LO framhåller att det finns en risk att oseriösa aktörer tummar på villkor och arbetsmiljö när branscher behöver ställas om i snabb takt. Medan en del fackförbund lyfter fram konkreta exempel på ojämlika maktrelationer inom sin bransch vill andra gärna påpeka att arbetsgivarerna och arbetstagarna i mångt och mycket står på samma sida i klimatomställningen. Utöver det går det att se en tredje tendens där fackförbund som själva säger att de ännu inte kommit så långt i omställningen inte heller har sett så stora spänningar mellan arbetsgivare och arbetstagare, men tror att detta kan bli ett problem när klimatomställningen blir mer påtaglig på arbetsplatserna.

Små och stora företag

Något som ofta dyker upp i intervjuerna är maktrelationen mellan små och stora företag: fackförbundsrepresentanterna lyfter fram att det är svårt för de mindre att hänga med i klimatomställningen och göra de storskaliga investeringarna som krävs. Livsmedelsarbetareförbundet menar att det i dagligvaruhandeln råder en monopolliknande situation där stora företag som exempelvis Coop och Ica pressar livsmedelsföretagen att producera handelsföretagens egna varor till låg förtjänst, vilket gör att livsmedelsindustrins förtjänster minskar. På grund av detta har livsmedelsföretagen mindre ekonomiska medel till att rusta för framtiden. Utrymmet krymper för att ställa om klimatsmart såväl som för att kompetensutveckla personalen. IF Metall framhåller att det framför allt är på större företag som man har kommit i gång med klimatomställningen och att det på dessa arbetsplatser också funnits stora fackliga klubbar med erfarna klubbordförande och styrelser. Därmed har det inte uppstått några större konflikter eller motsättningar på arbetsplatserna. Som IF Metall enkelt uttrycker det: "Man har jobbat tillsammans med företagen hela tiden för att se till att våra frågor kommer in."

Däremot ser IF Metall en risk i hur omställningen ska komma att hanteras på mindre företag med lägre facklig organisering: "Vi ser ju att där vi inte har någon klubb eller något fackligt förtroendevald ombud eller skyddsombud som kan driva de fackliga frågorna, där finns det utma-

ningar. Och det kan eskalera om klimatomställningen rullar på och man inte tar med de fackliga kärnfrågorna från början i de här processerna.” Liknande utmaningar ser Pappers som menar att det i nya verksamheter finns en risk att den fackliga organiseringen inte fungerar. Detta kan i sin tur försvåra möjligheten för omställningen att bli schysst för arbetarna vad gäller både villkor och löner. Representanten från Pappers berättar att arbetsgivarna för ett par år sedan ensidigt sa upp deras avtal om förslagsverksamhet inom massa- och pappersindustrin där anställda fick ekonomisk ersättning om de kom med förslag om förbättringar av företagets verksamhet. I och med borttagandet av avtalet menar Pappers att löntagarnas förutsättningar för att vara en aktiv del i omställningen minskar. Transport ser också en risk att löner och villkor kan försämrats i omställningen och nämner att förbundet framöver ska börja titta på hur arbetsgivarnas beslut kan påverka arbetstagarna när det kommer till klimatåtgärder.

Användningen av underentreprenörer

I byggsektorn, skogssektorn och energisektorn dyker användningen av underentreprenörer upp som en typ av maktrelation där utmaningen att ställa om och säkra goda arbetsvillkor går hand i hand. GS-facket menar att de stora skogsbolagen för det mesta anlitar underentreprenörer som gör arbetet i skogen och att dessa är hårt pressade av den tuffa konkurrensen med knappa marginaler. För att göra arbetet så billigt som möjligt anställs ofta migrantarbetare som utnyttjas, samtidigt som klimatåtaganden sällan uppfylls: ”Det är svårt att hålla sig inom kollektivavtalet och hålla schyssta löner och schyssta villkor utan att bli utkonkurrerad av någon som struntar i villkoren. För då kan de pressa priserna ännu mer.” Byggnads menar i linje med detta att det finns en handfull stora byggbolag i Sverige som sällan anställer egen personal och istället använder sig av underentreprenörer. På så sätt blir det svårt att ta ett helhetsansvar, både för klimatet och för att säkra arbetstagarnas anställningstrygghet och arbetsmiljö. Även Byggnads tar upp utländska underentreprenörer som ett exempel där arbetstagarna utnyttjas samtidigt som klimatåtaganden undermineras: ”Det är ju väldigt mycket utländska entreprenörer som lägger anbud och får anbud för att de kostar så mycket mindre. Och där tas inte någon hänsyn till transporter och val av material eller medvetenhet om att de anställda att jobba på ett klimateffektivt sätt. Utan där handlar det bara om att bygga till ett billigt pris. Så det är ett jättestort problem, skulle jag vilja påstå.”

I sitt klimatprogram skriver Byggnads (2022) att kostnadsminimeringstänkandet lett till att många seriösa aktörer med höga klimatambitioner har svårt att konkurrera. Det existerar fusk i allt från avfallshantering till

utnyttjande av arbetskraft. I intervjun med Byggnads talar man om att det råder oordning och oreda i byggbranschen vilket påverkar maktbalansen på arbetsplatsen. Här uppstår en konflikt mellan fackförbunden och arbetsgivarna med två skilda intressen. Medan arbetsgivarna vill att byggföretagen ska få använda sig av underentreprenörer i många led för att få ner priset vill Byggnads å andra sidan att de stora byggföretagen som har de ekonomiska resurserna ska ta ett helhetsansvar tillsammans med de anställda. Byggprojektet Nya Karolinska tas upp som ett exempel där mer än tvåhundra underentreprenörer fanns på arbetsplatsen: "Någon satte in karvar, någon satte in väggar och så vidare. Så det är inte så att Skanska bygger själv utan det är väldigt splittrat på arbetsplatsen. Det tror vi är ett stort problem när det gäller miljö- och klimatfrågorna. Ska man ta ansvar ute i verkligheten måste man också ta ansvar för helheten." Byggnads nämner att byggbranschen är enormt olycksdrabbad och att en byggnadsarbetare per månad dör på grund av den farliga arbetsmiljön och den bristande säkerheten hos underentreprenörerna längst ut i ledet.

Avregleringen av energisektorn

I intervjuerna med Elektrikerna och Seko kom avregleringen av energisektorn på tal som en utmaning såväl för att uppfylla klimatåtaganden som för att säkra anständiga arbetsvillkor. Likt problemen Byggnads och GS-facket identifierar kring underentreprenörer delas även här problemet att stora energibolag sällan har egna anställda i drift, underhåll och nybyggnation. I sitt energipolitiska program skriver Elektrikerna (2022) att avregleringen som pågått de senaste 20 åren har lett till ett system av underentreprenörer som medför konsekvenser för arbetstagarna. Om ett företag förlorar sin upphandling inför nästa upphandlingsperiod riskerar personalen sina anställningar, en konstruktion som dränerar branschen på nyckelkompetens. I intervjun med Elektrikerna betonas det att systemet med underentreprenörer och upphandlingar innebär påtagliga arbetsmiljörisker: "Jag brukar beskriva det som att när du och jag kan gå in och gömma oss när det blåser, då ska våra medlemmar se till att strömmen kommer tillbaka. Och det är klart att om du inte har varit där förut, om du inte har samma lokalkännedom eftersom du hela tiden är upphandlad, då blir det mycket större risker".

Förutom arbetsmiljörisken beskriver Elektrikerna hur det förebyggande underhållet tidigare var bättre: "Genom det här har det blivit ett väldigt bristfälligt förebyggande arbete som också får konsekvenser för den behövliga utbyggnaden av elnätet. Vi behöver ju inte bara mer grön el, vi behöver också bygga ut våra elnät för att klara framtida elbehov. Och det hindras också av avregleringen". Seko menar att de varnat för utvecklingen av avregleringar under en lång tid. I och med att anställningsförhål-

landena blir otryggare och arbetsmiljön sämre söker sig dessutom färre till yrket: ”Och jag menar att det är klart som tusan att du inte vill söka ett jobb om du inte vet om du får behålla nästa kontrakt eller jobba kvar nästa år. Så avregleringen har byggt in konstiga strukturer i själva kompetensförsörjningen där det blir svårare för arbetsgivare att attrahera arbetskraft, vilket blir en svaghet i systemet.” I linje med detta tillägger Elektrikerna att upphandlingstiderna är så pass korta att underentreprenörer dessutom inte har vare sig tid eller råd att utbilda sina anställda, vilket leder både till en arbetsmiljörisk och till sämre kvalitet på utförandet.

Elektrikerna framhåller precis som Byggnads att systemet med underentreprenörer och upphandling kan vara en bidragande orsak till de dödsolyckor som sker. 2018 nämns som ett exceptionellt år då sex personer dog: ”Det var två som fick träd i huvudet, en som fick el i sig, två som drunknade och en som körde ihjäl sig. Och det är ju olika dödsorsaker. Men det som de hade gemensamt var att alla var anställda genom upphandling. Så det var upphandlingsfenomenet som var gemensamt för alla dem. Så det är klart att det blir en parameter.” Representanten från Byggnads utvecklar sitt resonemang med att förklara hur avregleringen innebär att deras medlemmar utsätts för enorm press och stress i arbetet. I upphandlingskontrakten anges dels särskilda tider för felavhjälpning som kan leda till stipulerade bötesbelopp, dels fasta priser oavsett hur lång tid felavhjälpningen tar att genomföra. Samtidigt poängteras det att energibolag är bland de mest lukrativa bolagen att investera i idag. I linje med detta framhåller Seko att det finns en motsättning mellan energibolagens vinster och deras medlemmars intressen. När energipriserna höjs och vinsterna stiger skulle man kunna tänka sig att de som arbetar inom energisektorn gynnas då det finns resurser för att säkra arbetsmiljön, höja lönerna och anställa fler. Men som Seko poängterar måste detta ställas mot att de som arbetar inom energisektorn även drabbas av ökade elräkningar i sina privatliv.

Digitalisering och automatisering

En fjärde aspekt av maktrelationer som Transport och Seko nämner är digitaliseringens och automatiseringens framväxt. I intervjun med Transport framhålls det att detta inte nödvändigtvis behöver ses som en utveckling som går hand i hand med klimatomställningen. Ett exempel som tas upp är självkörande bilar som i framtiden kan komma att hota deras medlemmars arbetstillfällen. Huruvida övergången till ett postfossilt samhälle och utvecklingen av självkörande bilar ska ses som integrerade eller separerade parallella processer är någonting som Transport därför ska undersöka vidare.

I en gemensam rapport lyfter Seko och Transport (tillsammans med

Handels) upp utbredningen av e-handeln, som de menar är en utmaning för att uppfylla klimatåtagandena samtidigt som det är en påfrestning för arbetstagarna. De skriver i rapporten att ökade ordervolymer, otrygga anställningar, löften om snabba leveranser, ständig jakt på marknadsandelar och högre vinster har lett till stress och en ohälsosamt hög arbetsbelastning. Samma drivkrafter bidrar också till ökade koldioxidutsläpp från både varor och transporter i e-handeln (Seko, Transport och Handels 2021). Den alltmer påtagliga arbetsbelastningen innebär ökad kontroll och ofrihet på arbetsplatserna, vilket är särskilt framträdande på plattformsföretag som ofta saknar kollektivavtal. I och med digitaliseringen och automatiseringen samt framväxten av gigekonomin har plattformsföretagen utmanat klassiska anställningsformer och tvingat arbetstagare till att ta uppdrag som egenanställda. Detta innebär att företagen kan pressa personalkostnaderna genom att undvika att betala arbetsgivaravgifter, övertidsersättning, sjuklön och pension. I rapporten poängteras det att de som betalar priset för plattformsföretagens affärsidé främst är plattformsarbetarna. I linje med detta framför Transport en frustration över hur gigekonomin bidrar till att försämma villkoren på arbetsmarknaden: "Att det finns företag som gömmer sig bakom ett fint klimatåtagande för att totalt dumpa löner och sociala villkor tycker vi inte är okej."

Fackliga krav

Som redogjorts i föregående avsnitt identifierar fackförbunden en rad olika intressekonflikter och maktrelationer som tenderar att skapa otrygghet och oro hos människor i klimatomställningen. Samtidigt är det tydligt att detta inte nödvändigtvis behöver vara ett problem så länge det finns förutsättningar för att ställa om i arbetslivet och privatlivet. De följande avsnitten kommer att handla om vilka lösningar för att minska riskerna som fackförbunden presenterar i form av fackliga krav och politiska visioner. Medan fackliga krav å ena sidan innefattar förslag som hör hemma inom fackförbundens handlingsutrymme, kan politiska visioner å andra sidan förstås som mer framåtblickande förslag av en mer visionär karaktär. I de fackliga kraven, som närmast presenteras, råder det en relativt stor samstämmighet. Man ser att arbetsmarknads- och utbildningspolitiska åtgärder behöver komma på plats samtidigt som fackförbunden och deras medlemmar behöver involveras i omställningsprocessen. Dessutom ser man en stor potential i att fackliga nätverk kan samlas och utbyta erfarenheter för att på så sätt dra lärdomar av varandra.

Stärk arbetsmarknadspolitiken, utbildningssystemet och socialförsäkringen

I princip alla fackförbund nämner att arbetsmarknadspolitiken, utbildningssystemet och socialförsäkringen behöver stärkas för att människor ska känna sig trygga i klimatomställningen. LO framhåller i sitt miljö- och klimatpolitiska program (2018) att god ekonomisk trygghet för dem som behöver byta yrkesbana behöver skapas. IF Metall, GS-facket och Livsmedelsarbetareförbundet skriver i sin gemensamma rapport (tillsammans med Sveriges Ingenjörer och Unionen) att ambitiösa klimatmål måste kombineras med ett välfungerande omställningssystem för yrkesverksamma: ”Personer som förlorar sin försörjning på grund av klimatomställningen ska få stöd att ställa om till nya jobb, men det krävs också att det skapas nya jobb och att befintliga jobb utvecklas till att bli mer klimativänliga” (Facken inom industrin 2021, s. 8).

LO framhåller i sin intervju att arbetsmarknadspolitiken de senaste decennierna har urholkats, vilket leder till att arbetskraften inte får de kompetenser och kunskaper som krävs i klimatomställningen. På så sätt blir det svårare för människor att byta jobb eller gå vidare från arbetsuppgifter

som försvinner i omställningen. LO betonar därför att Arbetsförmedlingens uppdrag måste stärkas, och IF Metall tillägger att myndigheten behöver tillhandahålla utbildningar som är aktuella för arbetsmarknadens behov. Byggnads (2022) skriver i sitt klimatprogram att de vill se en modern arbetsmarknadspolitik som ger löntagarna möjlighet att ställa om genom vidareutbildning, kompetensutveckling, omskolning och studiestöd. Medan vissa fackförbund betonar att staten måste se till att det finns tillräckligt med resurser och utbildningsplatser pekar andra på att arbetsgivarna måste ta sitt ansvar att kontinuerligt kompetensutveckla sina anställda. Som GS-facket uttrycker det: ”Man ska känna att det finns en möjlighet för mig här. Jag kan vidareutbilda mig, min arbetsgivare kommer låta mig gå de här kurserna så jag kan få de här nya arbetsuppgifterna, så jag kan hantera den här nya maskinen eller göra något helt annat.”

IF Metall, GS-facket och Livsmedelsarbetareförbundet pekar på att utbildningssystemet behöver bli mer tillgängligt med kortare utbildningsmoduler, ökade möjligheter till undervisning på distans och validering. I sin gemensamma rapport skriver de att det behövs ett helhetsgrepp om systemet för livslångt lärande, där goda möjligheter till omställning och kompetensutveckling dessutom skapar acceptans för de åtgärder som krävs för att företag och samhälle ska kunna ställa om (Facken inom industrin 2021). Medan en del fackförbund lyfter fram det nya avtalet om omställningsstudiestöd som en möjlighet för arbetstagare att ställa om är andra mer skeptiska till dess potential. Pappers menar att det kan bli tufft för människor som inte kommer från studievana miljöer att ta del av stödet och lyfter istället fram vikten av validering, yrkeshögskola och vuxenutbildningar. Livsmedelsarbetareförbundet (2021) tillägger i sin rapport att arbetstagare oavsett anställningsform behöver få ta del av kompetensutvecklingen eftersom framtidens arbetsmarknad kommer ställa allt större krav på alla yrkesgrupper.

I samband med att arbetsmarknadspolitiken och utbildningssystemet diskuteras kommer även socialförsäkringssystemet ofta på tal i intervjuerna. IF Metall poängterar att det måste finnas ett skyddsnät som kan fånga upp människor som går från ett jobb till ett annat, där a-kassan delvis är ett viktigt verktyg. Livsmedelsarbetareförbundet (2021) anser i sin rapport att ersättningsnivån och inkomsttaket i sjuk- och arbetslöshetsförsäkringen bör höjas, och LO menar att fler behöver omfattas. Därutöver kräver Livsmedelsarbetareförbundet (2021) att karensavdraget ska avskaffas och att den statligt finansierade pensionsnivån ska höjas.

Involvera fackförbunden i omställningsprocessen

Ett annat fackligt krav som tas upp av flera fackförbund är att bli involverade i omställningsprocessen på arbetsplatserna, gärna så tidigt som

möjligt. IF Metall och Transport menar i sina intervjuer att det är viktigt att fackförbunden är med och driver på klimatomställningen och har inflytande över processen, särskilt på arbetsplatser där företagen inte själva tar initiativ till att ställa om. Transport betonar att det handlar om jobbsäkerhet, för att deras medlemmar ska ha arbeten som är relevanta i framtiden. I sin rapport skriver GS-facket (2017a) dessutom att företag i sina årsredovisningar bör redovisa sina strategier för att minska koldioxidutsläppen.

Vidare framhåller IF Metall att innovation inte uppstår isolerat i företagen, utan att det sker mellan olika parter i samhället. Därför är det viktigt att lokala förtroendevalda stöttas så de kan driva på utvecklingsprocesserna på arbetsplatserna och på så sätt vara med och forma klimatomställningen inifrån. Här menar Livsmedelsarbetareförbundet att det är viktigt att få arbetsgivarna att se fackförbunden som en trovärdig motpart. Att de inser att även om facken och näringslivet står på olika sidor så vill man åt samma håll: ”Det viktigaste är faktiskt att lyssna på oss. Vi har ju några som har klimat som sin största fråga. Så det finns engagerade medlemmar. Därför gäller det både för företagen och för oss att fånga upp dem och dra nytta av deras kompetens.”

En förhoppning är att man genom att involvera fackförbunden tidigt i processen kan se till att anställningsvillkor, arbetsmiljö och löner inte tummas på i klimatomställningen. LO menar i sin intervju att en förutsättning för att omställningen ska bli rättvis är att de jobb som växer fram har motsvarande eller bättre villkor än de som försvinner. IF Metall utvecklar resonemanget och menar att detta spelar en avgörande roll för att rekrytera personal till de nya industrierna som växer fram: ”För många vill jobba hos en arbetsgivare som är engagerad och som driver på för en klimatomställning. Sen när man kommer in på en arbetsplats, då är det arbetsvillkor, arbetsmiljö och löneläget som påverkar om man vill vara kvar såklart. Så alla de delarna är jätteviktiga.” Samma resonemang finns inom energisektorn, där Elektrikerna betonar att utan dem som de organiserar så kommer samhället inte klara den omställning vi står inför. Seko menar att schysstare villkor och löner är en förutsättning för att få människor att arbeta inom yrkena som bidrar till att elektrifiera samhället: ”Att göra yrken som behövs i framtiden attraktiva, att värdera dem både vad gäller villkor och lön tror jag är extremt viktigt. Det handlar inte om att försöka tälja guld och krama ut så mycket pengar som möjligt, utan det handlar om att man ska få visas äkta uppskattning för det extremt viktiga jobb som man gör. Och det finns väldigt enkla sätt att göra det på.”

Som IF Metall betonar påverkar lönen givetvis ens förmåga att hänga med i klimatomställningen i privatlivet, vilket Transport poängterar att deras medlemmar inte gör idag eftersom inkomstnivåerna är för låga.

När det kommer till plattformsföretag inom gigekonomin är det däremot främst arbetsvillkoren som behöver förändras. Seko och Transport skriver i sin gemensamma rapport (tillsammans med Handels) att man vill få bort förekomsten av falska egenanställningar inom transportsektorn samt förhindra att det sprider sig på arbetsmarknaden: "Huvudprincipen bör vara att plattformsföretag betraktas som arbetsgivare med tillhörande arbetsgivaransvar. Konstruktioner och upplägg kopplat till plattformar som förvägrar den arbetande rätten till semester, pension, sjukersättning och arbetsmiljöskydd ska inte finnas på den svenska arbetsmarknaden" (Seko, Transport och Handels 2021, s. 37).

Förankra klimatomställningen genom folkbildning

Under intervjuerna blir det tydligt att de flesta fackförbunden arbetar internt med att förankra sina krav hos medlemmarna för att skapa acceptans och få med dem i omställningsarbetet. Som IF Metall uttrycker det: "Om vi ska jobba demokratiskt i den här frågan gäller det att vi från centralt håll inte enbart ska bestämma vilka krav vi driver. Utan vi ska skapa policy tillsammans gemensamt." Representanten från IF Metall poängterar att medlemmarna måste inse vad deras egen roll är i klimatomställningen. I linje med detta menar LO att fackföreningsrörelsen med tiden insett att klimatomställningen i allra högsta grad berör deras medlemmar såväl i arbetslivet som i privatlivet. Därför är det givet att det behövs läggas mer fokus på klimatomställningen i de fackliga utbildningarna.

I de fackliga utbildningarna anser Byggnads att det är viktigt att understryka att det finns en potential i klimatomställningen eftersom fler jobb på sikt skapas: "Vi menar på att om vi ska ställa om samhället i stort så betyder det att vi måste bygga annorlunda, vi måste bygga fler bostäder och fler industrier som är gröna. Och då kommer det innebära fler jobb till oss. Att se den kopplingen så att säga. Det handlar om att få ett medvetande om att alla har ett ansvar och att det inte är farligt utan att det kan ge jobb." Istället för att få människor att känna att de inte duger genom skuldbeläggning menar Byggnads att man måste tala i positiva termer för att få med medlemmarna på tåget. Som de skriver i sin rapport är klimatomställningen världens viktigaste bygge: "Vi står beredda att göra jobbet och vi ser stora möjligheter för nya jobb genom klimatomställningen. Om byggbranschen satsar på fossilfritt kan det på en och samma gång bidra till att nå klimatmålen samtidigt som det skapas många nya jobb i hela Sverige" (Byggnads 2022, s. 4). Transport är också kritiska till att skuldbelägga människor men använder ett något annat tonläge. Man vill skapa ett utbildningspaket och öka kunskapen hos medlemmarna i arbetarrörelsens anda där rättvisa och kamp står i centrum: "Utbilda våra medlemmar på ett sätt som når dem på rätt sätt, på det sättet vi vet att våra medlemmar

svarar på. Typ som jag sa: kamp, rättvisa. Att det här är deras fråga. Att man sätter det i den kontexten och efter det börja bygga upp.”

Dra nytta av fackliga nätverk

En ytterligare aspekt som tas upp under intervjuerna är de fackliga nätverken, som bidrar till såväl att förbunden kan dra lärdomar av varandra som att de kan bli starkare tillsammans. Detta lyfts särskilt fram av mindre förbund samt i sektorer som inte kommit lika långt i omställningsarbetet. Livsmedelsarbetareförbundet menar att nätverken har hjälpt förbundet att komma i gång med klimatarbetet och att samarbetet ger ringar på vatten. För Transports del ger de fackliga nätverken inspiration, och man poängterar att det finns en stor vilja att hjälpa varandra. Detta underlättar arbetet när man som förbund känner sig liten i en stor fråga, som klimatomställningen faktiskt är.

I flera intervjuer blir det tydligt att fackförbunden ser att de tillsammans med andra förbund kan bli starkare och utöka sitt inflytande. I LO:s miljö- och klimatpolitiska program (2018) framhålls det att fackförbund historiskt har varit en garant för att samhällsomställningarna genomförts samtidigt som alla har kunnat hänga med, så att ingen arbetstagare i slutändan missgynnas. På liknande sätt betonar Transport att fackförbunden har potential att få stort inflytande över samhällsutvecklingen, särskilt om man tittar historiskt: ”Och jag är av den övertygelsen att när fackförbunden har kommit till rätta med den här frågan så kommer de att vara en makt drivande faktor.” Här hänvisar Transport till arbetarkollektivet i LO men även till tjänstemannaförbunden i TCO och Akademikerförbunden i Saco. ”Jag tror vi kommer bli väldigt starka, för alla vill samma grej egentligen. Så då är det inte mycket att stå emot. Då pratar vi majoriteten av Sveriges befolkning. Det är helt otroligt om man samlar all den kraften. Det är ganska coolt.”

Politiska visioner

För att slutligen redogöra för vilka framåtblickande politiska visioner fackförbunden presenterar går det att se att samstämmigheten är något svagare. Även om de flesta framhåller att det offentliga behöver kliva fram och ta ett större ansvar säger två av nio förbund i sina intervjuer att ansvaret i första hand bör ligga på konsumenten. Livsmedelsarbetareförbundet menar att det i slutändan handlar om vad folk väljer att köpa för att omställningen ska påskyndas och Pappers framhåller att lösningarna behöver vara marknadsanpassade så att konsumenternas efterfrågan kan avgöra vad som är möjligt att kommersialisera. I sitt miljö- och klimatpolitiska program skriver LO (2018) å andra sidan att det krävs ett skifte till en mer offentligt driven investeringsledd klimatpolitik med omfattande politiska initiativ för att driva på både omställningens omfattning och dess hastighet.

Ta kontroll över marknaden

Någonting som ofta dyker upp som en politisk vision är viljan att ta kontroll över marknaden. Seko menar i sin intervju att de tror det är bättre att ingripa på den ”fria marknaden” än att göra som vi gör nu där vi har ett system som upplevs orättvist och som träffar fel. I sin rapport skriver Byggnads (2022) att det krävs fler politiska ramverk för att trygga ordning och reda så att marknadslogiken kan hjälpa istället för att stjälpa. GS-facket intar en mer kritisk position och menar att klimatomställningen inte är möjlig att genomföra under nuvarande ekonomiska system. I sin motion till LO:s kongress 2020 blev det bifallet att LO ska göra en granskning av dagens ekonomiska system som GS-facket menar bygger på oändlig tillväxt och ohållbar konsumtion. Kongressen bifaller även att LO ska utreda och föreslå ett alternativt ekonomiskt system som är ekonomiskt, ekologiskt och framför allt socialt hållbart. I sin rapport är GS-facket (2017b) dessutom kritiska till den åtstramningspolitik de ser som de menar leder till att hållbarhetsarbetet stannar upp samtidigt som de ekonomiska klyftorna ökar.

LO framhåller i sitt miljö- och klimatpolitiska program (2018) att klimatpolitiken behöver integreras med andra politikområden eftersom det gör det lättare att hantera eventuella målkonflikter. Ett par politikområden som nämns är bostadspolitik, energipolitiken och infrastrukturpo-

litiken. Det poängteras att marknaden ofta premierar det som är billigast för producenten eller konsumenten, snarare än vad som är samhällsekonomiskt effektivt. Bostadsbyggandet tas upp som ett exempel där det politiska kollektiva åtagandet har minskat: ”För att lösa bostadskrisen bör politiken återigen ta ett större ansvar som exempelvis beställare av nybyggnation och ägare av hyresrätter i trähus med lägre hyror. Marknaden kommer knappast att på egen hand bygga bostäder åt alla de unga, studerande, äldre med låga pensioner och de nyanlända som inte har så hög köpkraft” (LO 2018, s. 18).

Reglera energisystemet

Även energipolitiken är ett område som under intervjuerna tas upp som förslag på lösningar framåt. Seko och Elektrikerna, som båda är verksamma inom energisektorn, framhåller att man måste ta politisk kontroll över energisystemet och öka den offentliga styrningen. Elektrikerna gör en distinktion mellan en visionär och en pragmatisk hållning i frågan: ”Vi inser att det i stort sett är omöjligt att kräva en återreglering fullt ut, och då har vi intagit en mer pragmatisk ställning där vi kräver en reglering av marknaden”. Seko betonar att det finns en bred folklig förankring i de kommunalt ägda energibolagen som är värd att behålla men att den statliga styrningen också måste öka, i fråga om både planering av produktionen och reglering av priset: ”Återigen ta politisk kontroll över energisystemet som vi vill ska ta oss in i framtiden.” I sin rapport skriver även GS-facket (2017a) att de vill se en starkare statlig inblandning samt offentligt ägande och reglering i den förnybara produktionen.

I linje med detta tog LO ställning mot investeringar i fossil energi under sin kongress 2020. Man vill att klimateffektiva transportslag som båt, järnväg och kollektivtrafik ska bli mer tillgängliga för människor. För att lyckas med omställningen menar LO att det måste skapas styrmedel som gör det skadliga dyrare och de goda alternativen billigare och mer attraktiva: ”Dagens tempo är alldeles för lågt och det finns all anledning att misstro marknaden förmåga att hantera denna omställning inom den tid som krävs” (LO 2018, s. 19). Seko, som är verksamt inom både transport- och energisektorn, poängterar här att transportpolitiken och energipolitiken är ömsesidigt beroende: ”Utan långsiktiga elpriser kommer omställningen från den fossilberoende fordonsflottan att gå mycket långsammare.” I linje med detta menar Elektrikerna (2022) i sin rapport att det behövs en omfattande utbyggnad av lokalnäten för att kunna elektrifiera fordonsflottan med tydliga och långsiktiga regler för vattenkraft och havsbaserad vindkraft som möjliggör effektutbyggnad. Därtill framhåller IF Metall, Livsmedelsarbetareförbundet och GS-facket att staten måste säkerställa ett fossilfritt elsystem: ”Elektrifiering är en förutsättning för att industrins

processer och transporter ska kunna minska sina utsläpp i den omfattning som krävs för att nå klimatmålen” (Facken inom industrin 2021, s. 3).

Mer fördelningspolitik

Under intervjuerna framförs fördelningspolitiken som en viktig politisk vision av många fackförbund. LO betonar att såväl kostnader som vinster bör fördelas rättvist mellan arbete och kapital. För att åstadkomma detta är offentliga investeringar ett viktigt verktyg. Transport anser att de ökade inkomstklyftorna är det största skälet till att människor inte hänger med i klimatomställningen. Därför föreslås det att man i varje klimatinitiativ delar upp hur mycket människor tjänar och utifrån det utformar politiska ramverk och styrmedel: ”Det är klart att vi är för en hållbar utveckling och vi kommer inte motarbeta det. Men vi måste se till att vartenda lagförslag som kommer inte ska ha negativ påverkan på våra medlemmar, utan vi måste driva på att de får vara med i utvecklingen. Det är det som är nyckeln. Ja men rättvis omställning helt enkelt”.

I linje med detta menar GS-facket att vi sällan pratar om fördelning och ansvar i klimatomställningen, samtidigt som det är tydligt att de rikaste har störst klimatpåverkan: ”De som har mest resurser ska bidra oavsett hur mycket de släpper ut. De har större bostäder och de gör fler resor. Så fördelningspolitik på så sätt att de som har mest pengar, alltså inte bara inkomst utan kapital över lag, det är de som också ska bidra mer.” Elektrikerna betonar att människor sällan upplever att klimatpolitiken är folkligt förankrad, snarare att den drabbar människor på glesbygden som är beroende av bilen för att handla eller skjutsa barnen: ”Och där tror jag att även om politiken har ett gott syfte och mål så har den inte överhuvudtaget förankrats hos en stor del av befolkningen. För att göra det så måste man lägga in klassperspektivet och få alla känna sig som en del av den.”

För att åstadkomma ekonomisk omfördelning menar Livsmedelsarbetareförbundet i sin rapport (2021) att arbetslösheten behöver bekämpas. Denna ståndpunkt delas av LO (2018) som skriver att en grundförutsättning för ett jämlikt samhälle är hög sysselsättning med välbetalda jobb och goda arbetsvillkor. Detta resonemang utvecklas i intervjun med LO där man pekar på att det är svårt att tala om en rättvis omställning på arbetsmarknaden samtidigt som arbetslösheten ligger på sju till åtta procent: ”Det handlar ju inte bara om dem som har ett arbete idag, utan det måste ju också inbegripa att vi har en mer inkluderande arbetsmarknad där fler människor faktiskt får lov att vara en del av att bygga det bättre samhället som vi ser framför oss.” Byggnads ser en fara i att den höga arbetslösheten gör att klimatfrågan hamnar längre ner på dagordningen, särskilt när en lågkonjunktur infaller då bostadsbyggandet går ner och jobben hotas: ”Om människor runt om i landet märker att det finns en

bostadsbrist men att man inte vill bygga för det kostar för mycket, då hamnar miljö- och klimatfrågan väldigt långt ner. Så där tror jag det finns en väldigt stor risk”.

Öka den demokratiska förankringen

En fjärde politisk vision som framförs är att göra klimatomställningen mer förankrad och socialt accepterad. Som LO enkelt uttrycker det: ”Gör politiken bra och relevant för människor.” Byggnads framhåller att man måste utgå från människors vardag när man utformar klimatpolitiken och ha en förståelse för vad det finns för olika ekonomiska och geografiska förutsättningar. Därutöver behövs ett annat tilltal än att moralisera och att med pekpinna tala om för människor att de inte får åka bil eller äta kött: ”Då blir det så otroligt tungt och så otroligt skuldfyllt. Jag tror det är fel sätt att närma sig människor.” I linje med detta poängterar Livsmedelsarbetareförbundet i sin rapport (2021) att allt fler idag tror på personliga val än på kollektiva lösningar. Samtidigt som ojämlikheten ökar växer de odemokratiska krafterna i samhället. IF Metall framhåller att man måste fånga upp den oro som finns och visa att man lyssnar för att därefter skapa en konstruktiv bild av klimatomställningen. Här menar Byggnads att det gäller att både vara ärlig med att det finns intressekonflikter och visa att det finns en framtidstro.

För att öka den demokratiska förankringen lyfter flera förbund fram vikten av att ha ett deltagarperspektiv. IF Metall framhåller att människor som påverkas av klimatomställningen behöver vara med i hela processen: ”Inte att sätta målen, för de är självklara, men man måste vara med och ta fram hur vi ska nå dit. Hur vi ska göra det här tillsammans så att det blir inkluderande. För annars skapas det motsättningar och det ser vi ju i Europa idag med gula västarna i Frankrike. Så är det. Och det är ingenting konstigt egentligen, det är en del av demokratin.” LO nämner rådsfunktioner och medborgardialoger som möjliga verktyg, och Seko framhåller att det krävs en stor dos av lyhördhet och kreativitet för att förankra klimatomställningen hos människor. IF Metall tar ett bredare grepp om frågan och menar att en demokratisk rörelse krävs för att vi överhuvudtaget ska nå klimatmålen. Man menar att det är positivt att företag ställer om. Men eftersom det som driver företagen i grund och botten är att det finns stora möjligheter att tjäna pengar är detta ingenting vi kan förlita oss på i längden. Om klimatomställningen ska förankras i hela samhället krävs det mycket mer än så, menar IF Metall: ”Då behöver alla vara med på det tåget. Och det måste vara en gräsrotsrörelse som vi går tillbaka till. Demokratiskt fotarbete. Det ansvaret ligger på alla. Det är det absolut viktigaste.”

Facklig kamp mot avpolitisering

Den här rapporten har visat att fackförbunden ofta är kritiska mot den individualiserade och marknadscentrerade klimatpolitiken. Ibland finns en mer explicit och kraftfull kritik och ibland finns en mer implicit skepsis. Ibland framkommer ingen kritik alls. Detta avsnitt syftar därför till att tydliggöra hur fackförbunden förhåller sig till de ideologiska skiljelinjerna kollektivet-individen och staten-marknaden i klimatomställningen.

Identifierade problem och ideologiska skiljelinjer

Även om samtliga fackförbund ser klimatomställningen som en ytterst nödvändig samhällsutveckling erkänner man att omställningen leder till både positiva och negativa sidoeffekter i människors arbetsliv och privatliv. Detta kan ställas mot den avpolitiserade klimattediskussionen, där övergången till ett postfossilt samhälle istället framställs som en win-win situation utan förlorare. Fackförbunden pekar på hur arbetstillfällen riskerar att försvinna i omställningen samt hur höjda priser på bränsle och energi oproportionerligt drabbar människor med lägre inkomst. Även om man framhåller att klimatomställningen också skapar nya möjligheter, pekar samtliga fackförbund på risken att människor lämnas utanför ifall rätt förutsättningar inte ges för att ställa om på jobbet eller i sin vardag.

Omställning på höginkomsttagares villkor

Ett problem som genomgående lyfts fram av fackförbunden är hur klimatpolitiken är utformad på så sätt att låginkomsttagare som kollektiv har svårt att hänga med i klimatomställningen. Här nämns subventioner till elbilar och solceller som exempel där skattepengar riktas till hushåll som redan har råd att ställa om. Man menar att politiken inte är utformad på så sätt att hushåll med lägre inkomster bosatta i hyresrätter kan ta del av skattereduktionerna i samma omfattning som högavlönade hushåll som bor i villor eller bostadsrätter. Detta kan ställas i kontrast till den avpolitiserade diskussionen där alla förutsätts ha ett gemensamt intresse av en särskild politik, som i objektiv och mätbar mening anses vara den bästa. I Naturvårdsverkets (2019) utvärdering av elcykelpremien visade det sig att de som beviljats premie för inköp främst var personer med hög inkomst

och hög utbildning samt personer i södra Sverige. Detta stöder fackens resonemang om att klimatpolitiken skickar en signal att höginkomsttagare i storstäder som redan har råd att ställa om prioriteras framför låginkomsttagare på landsbygden.

Fackförbundens upplevelse att klimatpolitiken slår orättvist reflekterar mer genomgripande ekonomiska och geografiska klyftor i Sverige. Ett exempel är de ojämlika förutsättningarna för mobilitet. Medan vissa grupper i samhället enkelt kan förflytta sig mellan bostad och arbetsplats, samtidigt som man har nära till viktig samhällsservice, är andra beroende av dyr pendling. När förlossningsavdelningen, arbetsförmedlingen eller folktandvården stänger samtidigt som samhällets gemensamma ekonomiska resurser läggs på att subventionera elcyklar i storstäder väcks frågor om erkännande. Orättvisor grundade i bristande erkännande kan lika mycket handla om att inte bli lyssnad på eller tagen på allvar som konkreta politiska reformer. Som den kanadensiska sociologen Michèle Lamont (2017) beskriver kan bristande erkännande förstås som ett resultat av skenande ekonomisk ojämlikhet, där klyftor mellan låg- och höginkomsttagare har fördjupats samtidigt som arbetarklassen fått det relativt sett sämre ställt. Missnöjet som uppstår på grund av bristande erkännande kan ofta riktas mot orsaker som har lite eller inget att göra med den vanmakt människor upplever. Istället för att se det som ett resultat av ökade ojämlikheter, en nedmonterad välfärd eller försämrade trygghetssystem kan missnöjet ofta projiceras på invandring (se Lindell och Pelling 2021). För att undvika högernationalistisk mobilisering är det därför av stor vikt att politiska styrmedel framstår som rättvisa och fördelningspolitiskt legitima för både låg- och höginkomsttagare liksom för olika delar av landet. På så sätt kan klimatpolitiken nå ökad acceptans. Detta pekar även Utfasningsutredningen (2021) ut som centralt för att klimatomställningen ska kunna genomföras på ett snabbt och kraftfullt sätt.

Ett annat problem fackförbunden identifierar är att människor som inte har möjlighet att ställa om ofta skuldbeläggs. Klimatomställningen reduceras till en fråga om individuella val där alla som inte förmår leva upp till den ”gröna livsstilen” betraktas som moraliskt sämre och stöts bort från den skara ”rättlevande” som kan axla omställningen. Just detta lyfter fackförbunden fram då man pekar på risken att moralisera utan att hänsyn tas till ekonomiska och geografiska förutsättningar. Istället för att den långsamma takten i omställningen formuleras i termer av strukturella villkor reduceras problemet till den enskilde individens bristande drivkraft, initiativförmåga och ambitionsnivå.

Marknadens förlorare

Marknadslogiken nämns också som ett problem under mina intervjuer. Även om en del fackförbund betonar att omställningen bidrar till att för-

bättra industrins konkurrenskraft framhålls också att det är problematiskt att förlita sig på marknadskrafter, både för att nå klimatåtagandena och för att säkra villkoren för arbetstagarna. Detta är mest framträdande i skogssektorn, byggsektorn och energisektorn. Förbunden pekar dels på hur små företag inte har resurserna för att ställa om då de riskerar att konkurreras ut av större företag, dels på hur avregleringar har lett till ett ohållbart system av underentreprenörer. Man menar att den hårda pressen att kostnadsminimera medför otrygga anställningsvillkor och arbetsmiljörisker som även leder till ett kortsiktigt tänkande, vilket i sin tur försämrar förutsättningarna för att långsiktigt ställa om produktionen. Detta är inte minst tydligt i energisektorn, där utbyggnaden av elnätet drabbas av att det förebyggande underhållsarbetet inte skötts ordentligt. Liknande problem går att se i byggsektorn, där systemet med underentreprenörer försvårar möjligheten att ta ett helhetsansvar, både när det gäller att uppfylla klimatåtaganden och för att säkra goda arbetsvillkor. Därmed kan man se att fackförbunden ger uttryck för en oro över att marknadslogiken ska få styra och att det blir ett hinder för sektorerna när de ska ställa om sin produktion. Detta kan ställas i kontrast till den avpolitiserade diskussionen som snarare lyfter fram marknadslogiken som ”naturlig” eller ”oföränderlig”. Tvärtom ifrågasätter fackförbunden här marknaden och kapitalets inneboende logik.

Fackförbunden framhåller att de som tjänar på utvecklingen av avregleringar och privatiseringar främst är de stora bolagen. De som förlorar på systemet är småföretagen men framför allt arbetstagarna. Detta blir tydligt då man i två intervjuer nämner arbetsolyckor som lett till dödsfall som en effekt av den bristande arbetsmiljön. Att låta den ”fria marknaden” styra, menar geografiprofessorn Erik Swyngedouw (2010), bör ses som en del av den nyliberala utvecklingen där strukturella ojämlikheter som marknaden skapar osynliggörs. Detta innebär att arbetsmiljöproblem sällan ses som ett resultat av den dominerande ordningen där makt och inflytande är ojämlikt fördelade.

Framväxten av gigekonomin skulle även kunna förstås som ett tecken på den nyliberala utvecklingen. Som initiativet GigWatch (2021) skriver i en rapport ska gigekonomin inte begränsas till bud- och taxibranschen utan omfattar en bredare uppsättning yrkeskategorier med obefintliga eller mycket osäkra anställningar, eller där arbetare tvingas till egenanställning trots att arbetsgivaren tydligt styr och kontrollerar arbetet. Samtidigt sänker gigekonomin golvet på hela arbetsmarknaden eftersom den bidrar till ett tryck nedåt på arbetsvillkoren även i andra branscher. Framväxten av gigekonomin hade antagligen inte varit möjlig utan de senaste årtiondenas uppluckring av arbetsrätten och nedmontering av välfärden. Genom dessa nyliberala reformer har maktbalansen skiftat till arbetsgivar-

nas fördel (De Stefano och Aloisi 2018). I och med att arbetsmarknaden blivit alltmer prekariserad samtidigt som det finns en stor arbetskraftsreserv kan nya affärsmodeller uppstå som arbetare får betala priset för.

Att vara kritisk mot att marknadslogiken får styra innebär inte nödvändigtvis att tycka att statlig styrning kan ses som en garant för en annan samhällsutveckling. Snarare bör avregleringarna liksom framväxten av gigekonomin förstås som ett resultat av politiskt fattade beslut. Å ena sidan bygger nyliberalismen på en kritik mot all slags statlig styrning och planering, å andra sidan förlitar den sig i hög grad på andra former av styrning. Då den offentliga sektorn mer och mer drivs som företag där kunden överordnas medborgaren uppstår en paradox att ju mer ekonomiseringen brer ut sig i samhället, desto mindre tycks den uppfattas som politisk. Som Chantal Mouffe (2008, s. 64) uttrycker det innebär den offentlig-privata samverkan att ”staten ska stå för investeringskapitalet och entreprenörerna ska kamma hem vinsterna, allt medan medborgarna lider av sviterna”. Med detta sagt är den ideologiska skiljelinjen mellan marknaden och staten inte helt självklar utan behöver problematiseras något.

Mobilisering förutsätter politisering

Att fackförbunden poängterar att arbetsplatser med starka och erfarna fackliga klubbar har möjlighet att driva arbetstagarens intressen i klimatomställningen ger uttryck för en kollektiv uppslutning. Förbunden ser med oro på arbetsplatser utan någon klubb eller fackligt förtroendevald, eftersom möjligheten att behålla schyssta villkor och löner kan försvagas i omställningen. Då man erkänner att det finns konflikter och ojämlika maktrelationer på arbetsplatser kan förbunden tillsammans mobilisera och ställa krav mot arbetsgivaren för att säkra arbetstagarnas villkor. Detta går i linje med hur Chantal Mouffe (2008, s. 31) uttrycker det: ”Mobilisering förutsätter politisering, och varje politisering kräver i sin tur att världen tillåts framstå som indelad i motsatta läger som människor kan identifiera sig med – detta är vad som gör det möjligt att politiskt mobilisera passioner inom ramen för en demokratisk process.” Genom att fackförbunden samlas som kollektiv och tillsammans riktar fokus utåt mot samhällets politiska arena, snarare än inåt mot individerna själva, stärks därmed den kollektiva uppslutningen.

Presenterade lösningar och ideologiska skiljelinjer

I de lösningar fackförbunden presenterar, i form av fackliga krav och politiska visioner, hamnar ansvarsfrågan tydligt i centrum. En del förbund pekar på att staten och det offentliga behöver ta ett större ansvar i klimatomställningen. Samtidigt ser många fackförbund sin egen roll som viktig, dels för att omställningen ska komma på plats, dels för att ingen

ska lämnas utanför i processen. Här går det eventuellt att se en spänning mellan hur man förhåller sig till staten och hur man förhåller sig till arbetsmarknadens parter i omställningen. Var börjar och slutar deras respektive handlingsutrymme? Precis som i tidigare sektioner pekar fackförbunden på det ojämlikt fördelade ansvaret i klimatomställningen. Även om de flesta förbunden framhåller att de med mest makt och resurser, som också har störst kapacitet att ställa om, borde vara pådrivande, ser man att omställningen samtidigt behöver involvera och drivas av fler aktörer i samhället.

Kollektivets kamp

I de lösningar som presenteras finns det en tydlig idé om den kollektiva kampen. Även om man framhåller att individen måste ges rätt förutsättningar för att ställa om i arbetslivet, genom utbildning och kompetensutveckling, ses detta som ett strukturellt åtagande. Två fackförbund nämner dock det individuella ansvaret, där konsumentmakten ses som central för att åstadkomma en klimatomställning. Detta kan förstås som en del av den avpolitiserade diskussionen där individen reduceras till en konsument som själv förväntas finna lösningar på strukturella disharmonier. Här förhåller sig alltså inte alla fackförbund på samma sätt. Även om majoriteten framhåller vikten av att samlas som kollektiv finns det en minoritet som istället ser individuella livsstilsval som avgörande för att driva på klimatomställningen.

Den kollektiva kampen kommer till uttryck i en rad olika förslag. Ett sådant är att utöka fördelningspolitiken. Man menar att eftersom koldioxidutsläpp, precis som rikedom, är ojämlikt fördelade behöver ekonomiska klyftor utjämnas i övergången till ett postfossilt samhälle. Detta kan ställas i kontrast till den avpolitiserade diskussionen där klimatförändringar framställs som ett universellt hot som alla är offer för, som Erik Swyngedouw (2011) poängterar, snarare än som ett resultat av den dominerande ordningen där vissa drabbas hårdare än andra på grund av ojämlikt fördelade resurser. Rikard Hjorth Warlenius (2022, s. 411) betonar att de som tjänar på klimatförändringarna är ett litet antal ägare av fossilkapitalet och en smal politisk elit: ”Den eliten gör det bästa för att kompromettera alla oss andra, får oss att känna oss medskyldiga till miljöförstöringen genom den förbrukning av fossila bränslen och annan miljöpåverkande konsumtion som orsakas av det sätt att leva som föreskrivs oss inom ramen för kapitalets konsumtionsdrivna ackumulationsregim.” Fackförbundens resonemang kan därmed ses som en kritik mot fossilkapitalets makt där samhällelig mobilisering och kamp krävs för att åstadkomma en jämlik och rättvis klimatomställning.

Ett annat sätt att förstå den kollektiva kampen är att fackförbunden framför att de vill inkluderas i omställningsprocessen på arbetsplatser-

na för att säkra arbetstagarnas villkor och löner. Här ger förbunden uttryck för en intressekonflikt mellan arbetsgivare och arbetstagare. Detta kan ställas i kontrast till den avpolitiserade diskussion där omställningen ses som en win-win situation – där det plötsligt blivit möjligt att finna lösningar som gynnar alla i samhället. Dels menar fackförbunden att involveringen är ett sätt att som kollektiv driva på de företag som inte själva ställer om, dels ses det som ett sätt att få fler att söka sig till de samhällsviktiga yrkena. Inom energisektorn är detta extra tydligt då utvecklingen av otrygga anställningsvillkor gör att färre söker sig till yrket, vilket i sin tur försvårar elektrifieringen av samhället.

Folkbildning och fackliga nätverk kan även förstås som en del av kollektivets kamp. Å ena sidan framhåller fackförbunden att deras medlemmar behöver utbildas för att inse sin egen roll i omställningen. Å andra sidan menar man att det viktiga är att förankra de centralt beslutade kraven på gräsrotsnivå. Här lyfts en skiljelinje mellan hur de anställda på förbundskontoret förhåller sig till klimatomställningen och hur olika medlemsgrupper förhåller sig, vilket även färgar olika partitillhörigheter. Även om Socialdemokraterna fortfarande är störst bland arbetarväljarna är den närmaste konkurrenten Sverigedemokraterna. Enligt SVT:s vallokalsundersökning 2022 kammade Socialdemokraterna hem 42,4 procent av rösterna hos LO-medlemmarna, samtidigt som Sverigedemokraterna fick 27,2 procent i mätningen (Arbetet 2022). Från centralt håll i fackförbunden finns det en tanke att fånga upp det politiska missnöjet som tenderar att uppstå lokalt genom att lyssna på den oro som finns hos medlemmarna. Att ett missnöje har uppstått från första början och etablerat sig i breda folklager kan förstås som ett resultat av bristande erkännande där de ideologiska skiljelinjerna har trängts undan. För att undvika detta krävs en politisk diskussion som rymmer olika ideologiska samhällsvisioner för en hållbarare framtid.

Statens ansvar men fackens uppgift

I de presenterade lösningarna är det tydligt att det hos fackförbunden finns en vilja att ta kontrollen över marknadslogiken för att minska klyftorna i samhället, där staten kan spela en avgörande roll. Hur långt man vill gå varierar dock mellan förbunden. Medan en del framhåller att fler ramverk och styrmedel behövs i klimatpolitiken ser andra att hela det ekonomiska systemet behöver ses över. Här nämns bland annat ett förslag om att vid varje klimatinitiativ dela upp vad människor tjänar och utforma politiken efter det. Detta för att motverka att klimatomställningen slår fel och drabbar de med mest knappa resurser hårdast. Fackförbunden pekar på att det finns olika grupper i samhället som gynnas på bekostnad av andra av marknadslogiken. Därmed utmanar fackförbunden den rådande ordningen genom att förespråka att staten intervenerar i marknaden och

omfördelar kostnader och vinster i klimatomställningen.

Att staten eller politiken behöver ta ett större ansvar i klimatomställningen nämns av samtliga fackförbund. Som ett förbund poängterar är det givetvis bra att många företag idag står i framkant i omställningen, vilket inte minst skapar en god konkurrensfördel internationellt. Men eftersom företag drivs av vinst anser man att det inte går att förlita sig på deras framgång i längden. Särskilt inte om det politiska landskapet skulle förändras så att incitamenten för företagen att ställa om försvagas eller försvinner. Flera fackförbund menar att det är viktigt att staten går före och sätter långsiktiga spelregler så att företag inte kan konkurrera ut varandra med låga klimatåtaganden. Utöver att staten måste se till att villkoren på den ”fria marknaden” är någorlunda schyssta finns det även förslag på att reglera marknaden mer långtgående. Här nämns framför allt energisystemet som flera förbund menar behöver drivas i offentlig regi. Det går att se dels en mer visionär hållning där man önskar ett förstatligande, dels en mer pragmatisk hållning där regleringar istället förespråkas. Vad som är den gemensamma linjen är att förbunden ser ett behov av att det offentliga säkerställer ett fossilfritt elsystem vilket kräver både långsiktig planering och omfattande regleringar som marknaden inte själv kan lösa. Detta sätter i sin tur villkoren för andra sektorer att ställa om, inte minst industrin och fordonsflottan.

Genom att föreslå lösningar som griper in i marknaden utmanar fackförbunden den avpolitiserade diskussionen där marknaden upphöjs till ett högre väsen. Förutom energipolitiken tas även bostadspolitik upp som ett exempel där marknadslogiken inte ses som hållbar, vare sig när det kommer till att uppfylla klimatåtaganden eller för att säkra goda levnadsvillkor. Den tyska sociologen Wolfgang Streeck (2014) lyfter fram motsättningen mellan folkliga intressen av ökad välfärd och marknadens intressen av att skapa profit. Förbunden menar att staten måste ta ett större ansvar för att se till både att fler bostäder byggs och att det som byggs sker på ett mer klimatsmart sätt på samma gång som hyrorna hålls nere.

Samtidigt finns det en kritik mot att staten går in och styr för mycket. Detta betyder inte att fackförbunden anser att marknaden nödvändigtvis bör ha större inflytande. Istället syftar man på att arbetsmarknadens parter ska behålla sitt handlingsutrymme och stå fristående från politisk inblandning. Bland annat påtalas vikten av att fackförbunden tillsammans med arbetsgivarna ska komma överens om hur kompetensförsörjningen ska hanteras i strukturomvandlingen. Att fackförbunden blir involverade och får inflytande över omställningsprocessen för att på så sätt säkerställa goda löner, villkor och arbetsmiljö när arbetsplatser ställer om nämns även. Samtidigt poängteras det att staten måste se till att nödvändiga offentliga investeringar kommer på plats liksom att socialförsäkringssys-

temet och arbetsmarknadspolitiken fångar upp dem som behöver ställa om mitt i arbetslivet. Med detta sagt, även om det i vissa fall kan uppstå en spänning mellan staten och arbetsmarknadens parter framhålls dessa framför allt som kompletterande varandra. Samtidigt som staten behöver ta ansvar för att skapa långsiktiga förutsättningar såväl för näringslivet som för arbetstagarna att ställa om, bör parterna ta på sig uppgiften att aktivt se till att omställningsprocessen drivs på parallellt med att arbetsvillkor och arbetsmiljö säkerställs.

Slutsatser

För att avslutningsvis sammanfatta hur fackförbund inom LO-kollektivet förhåller sig till klimatomställningen går det att dra slutsatsen att förbunden tillsammans ger uttryck för en kritik mot den avpolitiserade klimatomställningen. Istället för att framställa klimatomställningen som en win-win situation alla tjänar på betonar fackförbunden intressekonflikter mellan arbetsgivare och arbetstagare såväl som mellan hög- och låginkomsttagare. Man är tydlig med att det finns vinnare och förlorare vad gäller både vinster och kostnader i övergången till ett postfossilt samhälle. Samtidigt är det viktigt att poängtera att kritiken mot den avpolitiserade diskussionen varierar i grad och tonläge. Medan en del förbund riktar skarp kritik mot de senaste decenniernas avregleringar och privatiseringar framför andra förbund en mildare skepsis mot att ansvaret läggs över på individen. Utöver det framförs ett par resonemang som snarare ligger i linje med den avpolitiserade diskussionen där man menar att marknadsmekanismer och konsumentmakt är centrala i klimatomställningen. Vad som dock går att säga är att majoriteten av intervjuerna, klimatrapporterna och kongressbesluten intar ett mer kritiskt förhållningssätt.

När det kommer till vilka intressekonflikter och maktrelationer som förekommer pekar fackförbunden på en rad problem som tenderar att uppstå i arbetslivet och privatlivet i övergången till ett postfossilt samhälle. Dock menar man att de utpekade problemen inte nödvändigtvis behöver vara så stora så länge det finns reella förutsättningar för människor att ställa om på jobbet eller i sin vardag. Förbunden riktar kritik mot att klimatomställningen har reducerats till en fråga om individuella livsstilsval i en kontext av nedmonterad arbetsmarknadspolitik med allt fler prekära anställningsförhållanden. Här går det att identifiera en kollektiv uppslutning där man inser att arbetare som grupp drabbas av en klimatpolitik som sällan tar hänsyn till ekonomiska och geografiska förutsättningar.

Samtidigt som det är möjligt att peka ut konflikter i klimatomställningen verkar otrygga arbetsvillkor också gå hand i hand med ouppfyllda klimatåtaganden. Det riktas kritik mot konsekvenserna av att låta den "fria marknaden" styra, vilket framför allt är framträdande i byggsektorn, energisektorn och skogssektorn. Fackförbunden är kritiska till användningen av underentreprenörer, där krav på att kostnadsminimera gör att arbetsmiljö och anställningsvillkor såväl som klimatåtaganden nedpriori-

teras. Inom energisektorn får detta omfattande konsekvenser för elektrifieringen av samhället där det förebyggande underhållsarbetet inte sköts ordentligt. Kravet på att kostnadsminimera försvårar i sin tur utbyggnaden av elnätet, vilket inte minst drabbar omställningen av industrin och fordonsflottan som idag står för två tredjedelar av Sveriges totala utsläpp.

När det kommer till vilka fackliga krav och politiska visioner som presenteras riktas kritik mot nyliberalismens individualisering och marknadslogik.

FÖR DET FÖRSTA anser fackförbunden att reella förutsättningar i omställningen bör skapas genom stärkande av arbetsmarknadspolitiken, utbildningssystemet och socialförsäkringarna. Förbunden menar att alla tre åtgärder är ömsesidigt beroende, och att staten såväl som arbetsmarknadens parter har en viktig roll att spela.

FÖR DET ANDRA ställer fackförbunden krav på en offentligt styrd och investeringsledd klimatomställning. Man pekar på att staten behöver ta kontroll över marknadens snedfördelande effekter genom omfattande regleringar.

FÖR DET TREDJE vill fackförbunden omfördela klimatomställningens kostnader och vinster i större utsträckning. Man menar att det behövs ett klassperspektiv där ansvaret fördelas mer rättvist för att skapa större legitimitet och acceptans för omställningen.

DETTA KNYTER VÄL AN TILL DET FJÄRDE kravet att förankra klimatomställningen utifrån en demokratisk rörelse. För att nå dit betonar förbunden vikten av fackliga nätverk och folkbildning där man kan fånga upp den oro som finns och omvandla den i konstruktiva vägar framåt. Här är det tydligt att politisering blir en förutsättning för att skapa mobilisering för den kollektiva kampen.

Även om det är lätt att förtvivlas över den nuvarande klimatomställningen och klimatpolitiken där vinsterna privatiseras och förlusterna socialiseras, är det värt att försöka bryta med de individualiserade och marknadscentrerade synsätten som försenar och paralyserar övergången till ett postfossilt samhälle. Det är hög tid att återpolitisera klimatomställningen.

Litteraturlista

Primärmaterial

- Byggnads (2022). *Världens viktigaste bygge*. <https://www.byggnads.se/siteassets/rapporter/varldens-viktigaste-bygge.pdf?ts=8da16056155b180> (Hämtad: 12 oktober 2022).
- Elektrikerna (2022). *Elektrikernas energipolitiska program*. <https://www.sef.se/siteassets/om-oss/facklig-politisk-paverkan/elektrikernas-energipolitiska-program.pdf?ts=8da374da7964880> (Hämtad: 10 oktober 2022).
- Facken inom industrin (2021). *Facken inom industrin om klimatomställningen*. <https://www.fackeninomindustrin.se/nyheter/ny-rapport-fran-facken-inom-industrin-facken-inom-industrin-om-klimatomställningen/> (Hämtad: 10 oktober 2022).
- GS-facket (2017a). *Förpackningsindustrin, klimatet och fackligt arbete*. <https://www.gsacket.se/globalassets/dokument/rapporter/forpackningsrapport.pdf> (Hämtad: 8 oktober 2022).
- GS-facket (2017b). *Världens skogar, klimatet och fackligt arbete*. <https://www.gsacket.se/globalassets/dokument/rapporter/skogen.pdf> (Hämtad: 8 oktober 2022).
- IF Metall (2019). *Svensk industri för klimatet*. <https://www.ifmetall.se/globalassets/avdelningar/forbundskontoret/resurser/dokument/utredningsrapporter/klimatrapport.pdf> (Hämtad: 13 oktober 2022).
- Livsmedelsarbetareförbundet (2021). *Livsmedelsarbetare för framtiden*. https://www.livs.se/globalassets/livs.se/organisationen/kongress/kongress-2021/kongress-2021/livsmedelsarbetare_framtiden.pdf (Hämtad: 12 oktober 2022).
- LO (2018). *LO:s miljö- och klimatpolitiska program*. [https://www.lo.se/home/lo/res.nsf/vRes/lo_fakta_1366027478784_lo_miljo_klimatpolitiskt_program_pdf/\\$File/LO_miljo_klimatpolitiskt_program.pdf](https://www.lo.se/home/lo/res.nsf/vRes/lo_fakta_1366027478784_lo_miljo_klimatpolitiskt_program_pdf/$File/LO_miljo_klimatpolitiskt_program.pdf) (Hämtad: 10 oktober 2022).
- LO (2020). *Kongressprotokoll 2020*. [https://www.lo.se/home/lo/res.nsf/vRes/lo_1588575598441_kongressprotokoll_2020_del_2_pdf/\\$File/Kongressprotokoll_2020_del%202.pdf](https://www.lo.se/home/lo/res.nsf/vRes/lo_1588575598441_kongressprotokoll_2020_del_2_pdf/$File/Kongressprotokoll_2020_del%202.pdf) (Hämtad: 10 oktober 2022).
- Seko, Transport och Handels (2021). *Fri frakt till högt pris*. <https://www.seko.se/siteassets/pdf-seko.se/rapporterundersokningar/rapporter-2021/fri-frakt-till-ett-hogt-pris.pdf?ts=8d99d719ff2f180> (Hämtad: 12 oktober 2022).

Sekundärmaterial

- Appelquist, B. (2021). "Forskare: Skogsindustrin är Sveriges största utsläppare av koldioxid". *Svt Nyheter*. <https://www.svt.se/nyheter/vetenskap/skogsindustrin-varsta-utslapparen> (Hämtad: 7 oktober 2022).
- Arbetet (2022). *Valu: S behåller LO-väljarna*. <https://arbetet.se/2022/09/11/valu-s-behaller-lo-valjarna/> (Hämtad: 18 april 2023).
- Boverket (2021). *Utsläpp av växthusgaser från bygg- och fastighetssektorn*. <https://www.boverket.se/sv/byggande/hallbart-byggande-och-forvaltning/miljoindikatorer---aktuell-status/vaxthusgaser/> (Hämtad: 7 oktober 2022).
- Brand, U. & Niedermoser, M.K. (2019). "The role of trade unions in social-ecological transformation: Overcoming the impasse of the current growth model and the imperial mode of living". *Journal of Cleaner Production*, 225, 173. doi:10.1016/j.jclepro.2019.03.284.
- De Stefano, V. & Aloisi, A. (2018). *European Legal framework for digital labour platforms*, European Commission, Luxembourg, ISBN 978-92-79-94131-3, doi:10.2760/78590, JRC112243.
- Galgóczi, B. (2020). "Just transition on the ground: Challenges and opportunities for social dialogue". *European Journal of Industrial Relations*, 26(4), 367-382-382. doi:10.1177/0959680120951704.
- GigWatch (2021). *Apparna & arbetet – Om gigifieringen av arbetsmarknaden*. https://www.gigwatch.se/wp-content/uploads/2021/08/Apparna-och-arbetet_GigWatch_c.pdf (Hämtad: 15 februari 2023).
- Greco, L. (2022). "A just transition: Insights from the labour unions of a steel locality (Taranto, Italy)". *Economic and Industrial Democracy*, 0(0). doi:10.1177/0143831X221111417.
- Harvey, D. (2006). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hjorth Warlenius, R. (2022). *Klimatet, tillväxten & kapitalismen*. Verbal förlag.
- Hoffmann, U. (2015). "Can Green Growth Really Work and what are the True (Socio-) Economics of Climate Change?" *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)*, CH, Geneva.
- Houeland, C., & Jordhus-Lier, D. (2022). "Not my task: Role perceptions in a green transition among shop stewards in the Norwegian petroleum industry". *Journal of Industrial Relations*, 64(4), 522-543. doi:10.1177/00221856211068500.
- Jetten, J., Mols, F., Selvanathan, H.P. (2020). "How Economic Inequality Fuels the Rise and Persistence of the Yellow Vest Movement". *International Review of Social Psychology*, 33 (1), 1-12.

- Jämlikhetskommissionen (2020). *En gemensam angelägenhet* (SOU 2020:46). Stockholm: Finansdepartementet.
- Kalt, T. (2022). "Agents of transition or defenders of the status quo? Trade union strategies in green transitions". *Journal of Industrial Relations*, 64(4), 499–521. doi:10.1177/00221856211051794.
- Keil, A.K. & Kreinin, H. (2022). "Slowing the treadmill for a good life for All? German trade union narratives and social-ecological transformation". *Journal of Industrial Relations*, 64(4), 564–584. doi:10.1177/00221856221087413.
- Kjellberg, A. (2020). *Den svenska modellen i en oviss tid – Fack, arbetsgivare och kollektivavtal på en föränderlig arbetsmarknad*. Stockholm: Arena Idé.
- Klein, N. (2016). *Det här förändrar allt. Kapitalismen kontra klimatet*. Stockholm: Ordfront.
- Klein, N. (2019). *On fire: the burning case for a green new deal*. London: Allen Lane.
- Klimatpolitiska Rådet (2022). *Klimatpolitiska Rådets rapport 2022*. <https://www.klimatpolitiskaradet.se/wp-content/uploads/2022/03/klimatpolitiskaradetrappport2022.pdf> (Hämtad: 4 oktober 2022).
- Kreinin, H. (2021). "The divergent narratives and strategies of unions in times of social-ecological crises: fracking and the UK energy sector". *Transfer-European Review of Labour and Research*. doi:10.1177/10242589211041216.
- Lamont, M. (2018). "Addressing Recognition Gaps : Destigmatization and the Reduction of Inequality", *American Sociological Review*, 83(3). 419–444.
- Lindell, J. & Pelling, L. (2021). *Det svenska missnöjet*. Bokförlaget Atlas.
- Malmaeus, M., Karlsson, A., Sanne, J.M. (2022). *Färdplan sysselsättning – Arbetsmarknadseffekter av en grön omställning i Sverige*. Stockholm: IVL Svenska Miljöinstitutet.
- Medlingsinstitutet (2020). *Avtalsrörelsen och lönebildningen År 2020*. Stockholm: Medlingsinstitutet.
- Mouffe, C. (2008). *Om det politiska*. Hägersten: Tankekraft Förlag.
- Mouffe, C. (2019). *Till vänsterpopulismens försvar*. Hägersten: Tankekraft Förlag.
- Mouffe, C. (2022). *Towards a Green Democratic Revolution: Left Populism and the Power of Affects*. Verso Books.
- Naturvårdsverket (2019). "Elcykling – vem, hur och varför? En utvärdering med elfordonspremien som utgångspunkt". *Rapport 6894*, Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket a (utan datum). *Territoriella utsläpp och upptag av växthusgaser*. <https://www.naturvardsverket.se/data-och-statistik/klimat/vaxthusgaser-territoriella-utslapp-och-upptag/> (Hämtad: 4 oktober 2022).

- Naturvårdsverket b (utan datum). *El och fjärrvärme, utsläpp av växthusgaser*. <https://www.naturvardsverket.se/data-och-statistik/klimat/vaxthusgaser-utslapp-fran-el-och-fjarrvarme/> (Hämtad: 4 oktober 2022).
- Naturvårdsverket c (utan datum). *Industri, utsläpp av växthusgaser*. <https://www.naturvardsverket.se/data-och-statistik/klimat/vaxthusgaser-utslapp-fran-industrin/> (Hämtad: 4 oktober 2022).
- Pepermans, Y. & Maesele, P. (2016). "The politicization of climate change: problem or solution?". *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*. John Wiley & Sons, 7(4).
- Pichler, M., Krenmayr, N., Maneka, D., Brand, U., Högelsberger, H. & Wissen, M. (2021). "Beyond the jobs-versus-environment dilemma? Contested social-ecological transformations in the automotive industry", *Energy Research & Social Science*, 79.
- Pye, O. (2021). "Agrarian Marxism and the proletariat: a palm oil manifesto". *The Journal of Peasant Studies*, 48(4), 807-826. doi: 10.1080/03066150.2019.1667772.
- Räthzel, N., Cock, J. & Uzzell, D. (2018). "Beyond the nature-labour divide: trade union responses to climate change in South Africa", *Globalizations*, 15(4), 504-519. doi:10.1080/14747731.2018.1454678.
- Räthzel, N., Uzzell, D. & Elliott, D. (2010). "Can trade unions become environmental innovators?". *Soundings* (13626620), (46), 76-87. doi:10.3898/136266210793790891.
- Sicotte, D.M., Joyce, K.A. & Hesse, A. (2022). "Necessary, welcome or dreaded? Insights on low-carbon transitions from unionized energy workers in the United States". *Energy Research & Social Science*, 88. doi:10.1016/j.erss.2022.102511.
- Streeck, W. (2014). *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London: Verso.
- Stavis, D., & Felli, R. (2015). "Global labour unions and just transition to a green economy". *International Environmental Agreements*, 15, 29-43. doi:10.1007/s10784-014-9266-1.
- Swyngedouw, E. (2010). "Apocalypse Forever? Post-Political Populism and the Spectre of Climate Change". *Theory, Culture and Society*, 27(2-3), 213-232. doi:10.1177/026327640935872.
- Swyngedouw, E. 1 (2011). "Whose environment?: the end of nature, climate change and the process of post-politicization". *Ambiente & Sociedade*, 14(2), 69-87. doi:10.1590/S1414-753X2011000200006.
- Tesfahuney, M. & Dahlstedt, M. (2008). *Den bästa av världar? Beträktelser över en postpolitisk samtid*. Hägersten: Tankekraft Förlag.

- Utfasningsutredningen (2021). "I en värld som ställer om: Sverige utan fossila drivmedel 2040". SOU 2021:48, Stockholm: Miljödepartementet.
- Vachon, T.E. (2021). "The Green New Deal and Just Transition Frames within the American Labour Movement". I Räthzel, N., Stevis, D. och Uzzell, D. (red.), *The Palgrave Handbook of Environmental Labour Studies*. 1st ed. 2021. Springer International Publishing. <https://search.ebscohost.com/login>.

arena idé